

2000

IRODALMI ÉS TÁRSADALMI HAVILAP
Szerkesztő: Andrea Judit, Barabás András, Czeglédi András, Margócsy Irtván, Temeósné Balázs,
Munkatársak: Kovács János Mátvás, Szilágyi Ákos

Szilágyi Ákos • Lengyel László

Lukács Flóra • Márton László

Demus Gábor • Czeglédi András

GYÓNTATÓTÉR

2021. 3. szám

Ár: 700 Ft

Szilágyi Ákos Igazoló jelentések kora¹

Vallomás és dokumentum

A dokumentumközlés nem tények közlése, hanem tényekkel folytatott küzdelem: *küzdelem a valóságért*, amely nem valami előzetesen adott vagy tudott, hanem a tényekkel folytatott küzdelemben *létrejövő* és *létrejött*. Pilinszky János ír *Vallomás és dokumentum* című kis remekében arról, hogy a művészeteken és az irodalmon eluralkodó korabeli dokumentarizmus, amely az emberi valóság „leghitelesebb megragadásának” igényével lép fel, csak a tények hamujában kotorászik, valójában csupán az emberitől üres valóságot, a látszatvalóságot képes „megragadni”, „szöges ellentétben” a vallomásirodalom nagy európai hagyományával: „A vallomásban: magam vagyok a bíró és vádlott, az, aki vall, és az, akiről vallomást teszek. Vagyis: a vallomás mindenkor

¹ A tanulmány a függelékében közölt dokumentumokkal és Lengyel László emlékező írásával együtt a 2000 folyóirat 2021. 3. számának *Dokumentés* rovatában jelent meg és mostantól olvasható a letayvera.hu és a szilagyiakos.hu honlapokon is.

súlyos erkölcsi küzdelem gyümölcse. A dokumentum azonban nem így készül. S épp mert hiányoznak belőle a vallomás személyes gyötrelmei: könnyen válhat motorjává a puszta kíváncsiság, az ingyenes behatolás vadászszenvedélye. Márpedig »zsákmánya« így nem lesz – nem is lehet – több, mint látszat, vagy legfeljebb néhány »puszta tény«, amiről Rilke megmondotta már: »Rettenetes, hogy a tényektől sose tudhatjuk meg a valóságot.«²

Az emberi valóság

Ha egy pillanatra magunk elé képzeljük, ahogy a történész (történetíró, történettudós) a véletlenül hozzá került vagy szívós kutatómunkával kibányászott – kétséget kizáróan csak létezésük puszta tényét bizonyító – dokumentumokkal felfegyverkezve – úgymond – „vallatóra fogja” vagy „vallomásra bírja” a múltat, biztosak lehetünk benne, hogy ez a múlt így vagy úgy, előbb vagy utóbb mindent (helyesebben szólva: *bármit*) „be fog vallani”, még hozzá töredelmesen, akár egy tortúrának alávetett fogoly – mi más is a történettudományi megismerés pompás szerszámoskészlete mint megannyi hermeneutikai vallatóeszköz?! –, *kivéve a valóságot*, ami csak a holt múlttal – a tényekkel – folytatott *szellemi* küzdelemben jöhet létre. A szellemi küzdelem nem vallatás. A *vallatáshoz* ketten kellene – vallató és vallatott; a *vallomáshoz* elég egyvalaki, aki szembenéz saját magával, szembenéz saját (sajátjának tekintett, sajátjának elismert) múltjával, s miközben

² In Pilinszky János: *Vallomás és dokumentum*. In Új Ember, 1969. május 4. Lásd még: *Publicisztikai írások* In http://dia.jadox.pim.hu/jetspeed/displayXhtml?docId=000_0000129&secId=0000011461 (Utolsó letöltés: 2021. 09. 22.)

feldolgozza (bizonyos értelemben *ledolgozza*) ezt a múltat, le is választja, el is távolítja magától. „Különben menthetetlenül kettéválik: megfigyelő és megfigyelt, az, aki tetten ér, és az, akit tetten érnek, az, aki elítél, és az, akit elítélnek.”³

Az *emberi* valóság – mi más? – nem „szedhető ki” a dokumentumok vagy tények formájában kézre kerített és azonosított múltból. E küzdelemben nem elég a tudományos megismerés szenttelen vallató módszereire és inkvizíciós szerszámkészletére hagyatkozni, elengedhetetlen hozzá a *képzelőerő*, mert a múlt – a *mindent, ami volt* tényként beismerő múlt – csak így kerülhet a *vallatott* helyzetéből a *vallomástevő* helyzetébe, hogy mintegy szemtől-szembe kerülve önmagával bevallja, ami az emberi valóság ellen tanúskodó – nyomként azonosított, bűnjelként lefoglalt – tények ellenére valóban történt.

A néző pozíciójából fogni át eseményeket, aki a múlt szereplőinek játékában nem vesz részt, de helyzetével nem él vissza, nem érvényesíti azt morális vagy intellektuális fölényként a múlt „korlátolt”, „semmit sem látó”, „megalkuvó”, „cinkos”, „kollaboráló” (stb.stb.) szereplőivel szemben, aki kész *meghallgatni* a magát ezer hangon, ezer szólamban bevalló múlt véget nem érő vallomását, hogy láthassa, ahogy e vallomásban a valóság mint *emberi valóság* létrejön – ez a dokumentumközlés morális értelme és szellemi tétje. Teljes ellentéte ez a mindenkori jelennel szemben védekezésre képtelen, eleve bűnös, elhibázott, leszerepelt múlt ügyészi vád alá helyezésének és diadalmas leleplezésének, rendőrnnyomozói kivallatásának, újságírói pocskondiázásnak, ideológusi felelősségre vonásának, ami mögött rendszerint a mindenkori

³ U.o.

jelen legitimációs szükséglete, a politikai és egyéb haszonszerzés, vagy egyszerűen a múlt titoktalanításának, leleplező megszegésének esztétikai öröme áll.

Még egyetlen nemzedéket sem tett bölcsébbé „később jöttse”, hogy az ő számára napnál világosabb, mi fog történni, hiszen már megtörtént. A később jött fölénye a múlttal, a múltbeli emberekkel szemben csak *helyzeti* fölény, sohasem szellemi és erkölcsi. Könnyen válhat egyfajta vaksággá, amely – legalábbis ameddig tart és általában eltart egy darabig – csak még biztosabbá teszi, hogy a „később jöttek” saját jelenükben – ha más körülmények között és másként is – ugyanazokat az ostobaságokat, hibákat és bűnöket fogják elkövetni, amelyeket elődeik a múltban elkövettek. A mindenkori jelen helyzeti tudásfölénye a múlttal szemben inkább tartózkodásra és alázatra kell intse a múlt nyomainak, rögzült emlékeinek, tényeinek kutatóját, a kordokumentumok értelmezőjét, semmint sietős és engesztelhetetlen ítélkezésre. Neki – egyebek mellett – egyszer majd azt is saját múltjaként kell bevallania, hogyan bánt távoli-közeli elődei múltjával, hogyan bánt a „megfogható”, a dokumentált – iratokban, naplókban, levelekben rögzült, tényekben kicsapódott – múlttal és hogyan a dokumentálhatatlan, a megfoghatatlan emberi valósággal: kellő alázattal és együttérzéssel meghallgatva a múlt *sokatmondó* vallomását – emberi vallomások és tanúságtételek százezreit és millióit – a dokumentáltan *semmitmondó* tények ellenében, vagy tényekként kezelt dokumentumokat lobogtatva, kioktatva-leckéztetve a múltat, a „történelem ítélőszéke” elé citálva és ítéletet hirdetve felette. Azt hiszem, alapvetően a múlthoz való viszonyban is az a két erkölcsi attitűd képződik le, amelyről

idézett írásában Pilinszky beszél: az „erénybe burkolózó bűn”⁴ farizeusi attitűdje, amely mindig mások megítélésében – leleplezésében, megszegésében, ostromlásában – jár élen; illetve ennek szöges ellentéte: a mások megítélését, a bűn és a bűnös azonosítását kerülő attitűd, amely a tényekkel és dokumentumokkal ki nem meríthető emberi valóságot akarja megismerni és megérteni.

Az igazoló jelentés mint olyan

Alább – a tényekkel a valóságért folytatott küzdelem jegyében – három dokumentum és egy vallomás következik. A három dokumentum – három igazoló jelentés az államszocializmus történetének utolsó évtizedéből az 1980-as évekből. Mindháromat Létay Vera, a *Filmvilág* – a korszak alighanem legjobb magyarországi kulturális folyóirata⁵ –

⁴ Pilinszky János: *A Szentírás margójára*. In Új Ember, 1969. július 6. Lásd még: *Publicisztikai írások* In http://dia.jadox.pim.hu/jetspeed/displayXhtml?docId=000_0000129&secId=0000011461 (Utolsó letöltés: 2021. 09. 22.)

⁵ A „legjobb” mint emberi művek és teljesítmények összemérésének jelzője mindig szubjektív, tehát vitatható és igazságtalan is kissé. A legritkább esetben képződik – az adott korszakban vagy akár a korszak kulturális emlékezetében – konszenzus az ilyen „ki a legjobb”, „mi a legjobb” körül. Először is „mihez képest” legjobb? Mottól-meddig legjobb? Egyáltalán van-e értelme az ilyen – valakit vagy valamit a többiek fölé emelő és a teljesítmények és képességek versenyében győztesnek deklaráló – dicsérő jelzőnek? Mit akar mondani vele, aki mondja? A kor sajtóviszonyai között rendkívüli teljesítmény volt kiemelkedően jó *kulturális* lapot csinálni, és ha sikerült, akkor is rövid időre, valamely rendkívül kedvező, már-már kegyelmi kulturpolitikai pillanatban. Ilyen pillanat volt 1979, a *Filmkultúra* új folyamának induló éve, amikor a „tiszta lappal” indulás erőt adó dinamikája és egy filmlapnak az irodalom uralta folyóirat-struktúrában elfoglalt peremhelyzete (nem figyeltek annyira rá, mint az irodalmi lapokra) elegendő volt ahhoz, hogy – természetesen a Létay Vera vezette szerkesztőségi csapat maximalizmusával és perfekcionizmusával – kiemelkedő kulturális lap szülessen. Az 1960-as években pár évre, talán egy évtizedre is a *Valóság* lett ilyen „legjobb” kulturális folyóirat, ennél is rövidebb időre – szintén az 1960-as évek második felében – a Bíró Yvette-

főszerkesztője jegyzi; a vallomás – az emlékirat és életrajzi számadó vallomás vegyes műfajában – Lengyel László tollából született, aki az igazoló jelentésben tényszerűen dokumentált kultúrpolitikai események egyik érintettjeként („aki miatt” vagy akinek az írása miatt a főszerkesztőnek igazoló jelentést kellett írnia) a *beszédes* emberi valóságot igyekszik előhívni most, annyi évtized múltán, a *semmitmondó* dokumentumok mögül.

A dokumentumok – az igazoló jelentések – látszólag maguk is vallomás-jellegűek. Látszólag, hiszen egy formálisan perbe fogott ember jegyzőkönyvbe vett, annak rendje és módja szerint hitelesített – aláírt – vallomása azt dokumentálhatja csupán, amit a vele szemben eljáró hatóság emberei *kiszedtek*, *kipréseltek* belőle. Az igazoló jelentések – a pártállami sajtóellenőrzés, sajtóirányítás e műfaji tünetényei – a felelősségre vont, vallomásra kötelezett *publikációs bűnelkövetők* – a hatalom előtt felelős főszerkesztők – „védőiratai”, a „maguk mentségét” előadó *részleges* – a főbűn vádját elhárító vagy véletlen hibaként bagatellizáló – beismerő vallomások. A „vallomástételt” megtagadni – az igazoló jelentés írását visszautasítani –, vagyis engedetlenséget tanúsítani a hatalommal szemben, fölért egy hadüzenettel, ami nemcsak a főszerkesztő leváltását, hanem az egész lap átszervezését, az egész „bűnbe esett” szerkesztőség lecserélését

féle *Filmkultúra*. Egyetlen irodalmi folyóiratot sem tudnék mondani (talán az *Új Írás* pár évfolyamát kivéve a 60-as évek második feléből), amely elérte volna a szerkesztés minőségének és a szellemi intenzitásnak azt a fokát, amelyet ezek a nem-irodalmi lapok értek. A vegyes műfajú *Mozgó Világ* a 80-as évek elején abban a pár évben, amely felszámolásáig jutott neki, a rá nehezedő folyamatos kultúrpolitikai és szerzői nyomás miatt (minden szabad, politikai és/vagy nemzedéki okokból máshol publikálhatatlan írás ennek a lapnak a lélegzőnyílásához áramlott) nem emelkedhetett a legjobb kulturális lap rangjára, mert ez a hatalmas és heterogén kézirat-tömeg nem volt szellemileg egységes lappá szerkeszthető: a kor reprezentatív nemzedéki politikai és kulturális fóruma volt, de nem legjobb folyóirata.

vonhatta maga után. Ezért, még ha az eljárást méltatlannak tartották is és viszolyogtak a „vallomástételtől”, a főszerkesztők bemutatták a hatalom oltárán a rituális „engesztelő áldozatot” (elkészítették az igazoló jelentést), hogy amíg lehet és van értelme, megvédjék lapjukat, a szerkesztőséget és szerkesztési koncepciójukat. Ilyenformán az itt közzé tett dokumentumok valójában igazoló jelentések formájában kikényszerített vallomások, melyek a *vallatók* ellen vallanak. Ha dokumentálnak valamit, akkor a korabeli hatalmi gyakorlatot és a lapkészítők kiszolgáltatottságát dokumentálják.

Minden igazoló jelentésben jól felismerhető a koncepciók perек eljárás mechanizmusa. Csak persze itt szó sincs nyilvános felelősségre vonásról és vallomástételről. Ellenkezőleg: az eljárás, bár hivatalos, a nyilvánosság látó- és hallótávolsága alatt zajlik, szinte intim módon a hatalom és az ő főszerkesztője között. Természetesen a vádpontokat sem soha-el-nem-követett államellenes rémtettek, szabotázsok, merényletek képezik, mint az egykori kirakatperekben, melyeket aztán a vádlott – ország és világ színe előtt – töredelmesen bevall, hanem olyan bűnök, amelyeket el sem lehet követni, mivel egyszerűen nincsenek benne a büntető törvénykönyvben, de még csak a sajtóorgánum kinevezett főszerkesztőjének az illetékes állami vállalattal kötött munkaszerződésében sem, kizárólag a pártállami sajtóirányítás *pillanatnyi megítélése* szerint – *akkor és ott* – bűnök (a következő pillanatban esetleg már nem is azok), lévén mindig a külső-belső hatalmi konstellációk alakulásától függ, mikor hol a határ, mi számít bűnnek, ez esetben mi számít publikációs határsértésnek. Az elkövetett és megállapított bűnöknek így jogkövetkezményük sem lehet, annál inkább lehet viszont egzisztenciális következményük az elkövetőre (a hatalomnak

felelős főszerkesztőre), illetve esetleg „cinkostársaira” a szerkesztőségben, kivételképpen pedig az elkövetők egész „bandájára” (a főszerkesztővel egy húron pendülő szerkesztőségre, amellyel mintegy bünszövetkezetben követték el a publikációs határok folytonos megsértésében kimerülő politikai bűnöket). A lehetséges, de nem szívesen, csak végső esetben alkalmazott szankciók: a főszerkesztő leváltása vagy lecserélése, a szerkesztőség feloszlata, a lap átszervezése vagy megszüntetése. Ilyesmire azonban kivételes esetben kerülhetett csak sor, mivel minden adminisztratív fellépés – a vele járó botrányal, felháborodással, pánikreakciókkal, bizalomvesztéssel együtt – az ekkor már legfőbb hatalmi érdek – a konszolidáció – ellenében hatott. Az egész kvázi-peres eljárás tehát arra szolgált, hogy ez elkerülhető, a politikai gyűródés kisimítható, a büntetés elengedhető vagy felfüggeszhető legyen és ily módon a hatalom kecskéje is jól lakjon és a folyóirat káposztája is megmaradjon. Így vagy úgy, az igazolójelentésben beismerést és magyarázatot követelő hatalom által az „előállított” főszerkesztő fejére olvasott publikációs bűn (vagy e bűnök halmazata), akár szándékosan, akár szándéktalanul, akár visszaesőként, akár – a hatalom vélelme szerint – jóhiszeműen, „beugratott balekként” követte el, sohasem az érvényes törvények, hanem – ellenkezőleg – a jogtipró önkény törvénytelenységének megsértése – a „szabadság szárnyacsapása” – volt.

Az igazoló jelentés végső soron a sajtó „bársonyos” pártállami irányításának – értsd: a publikációs szabadság határok közé szorításának, a lapok kontroljának, a szerkesztők fegyelmezésének, a szerzők határsértésektől való visszatartásának – adminisztratív eszköztárában a kíméletesebb eszközök közé tartozott. Kissé úgy működött, mint egykor a

„búcsúcédulák”, de már a politikavallási hit általános megrendülése időszakában: a bűnbe esett lap főszerkesztője úgy tett, mint aki megvallja rajta számonkért bűneit, a hatalom pedig úgy, mintha e vallomásért cserébe elengedné azokat. Az igazoló jelentés „gyóntató-terével” egyfajta nem-nyilvános kommunikációs teret hoztak létre, hogy a konfrontáció hatalom és szerkesztőség között elkerülhető legyen, hogy a hatalom ne kényszerüljön – negatív legitimációval keservesen felépített presztízsét veszélyeztetve és rombolva is – nyíltan erőszakos fellépésre, a főszerkesztő pedig – lapjával együtt – kitérhessen a hatalom gépezetével való nyílt és megjósolható kimenetelű összeütközés elől.

Már a műfaj neve is árulkodó: *igazoló jelentés*. Leplezetlenül mutatja, ki az úr a „népi demokrácia” házában: ki az, aki *igazoltathat* és ki az, akit *igazoltathatnak*. Ki az, akinek ha nem is jogában, de hatalmában áll felszólítani valakit, hogy igazolja magát, és ki az, akinek nem áll sem jogában, sem hatalmában megtagadni ezt, legalábbis rá nézve meglehetősen kellemetlen következmények nélkül. Olyan ez, mint egy közönséges utcai igazoltatás, csak itt a gyanút keltő személynek nem *személyazonosságát* kell *dokumentálnia* a hatóság, hanem *politikai azonosságát* igazolnia a rendszer színe előtt. Persze, a konszolidált Kádár-rendszerben már csak részleges politikai azonosulást vártak el és követeltek meg a társadalomtól, nem a „hűség és hála énekét”, nem dicshimnuszokat, rajongó hitet, mozgalmi lelkesedést, csak a *rendszerellenes aktivitás* – az ellenzékiesség – hiányát: „aki nincs ellenünk, velünk van”. Éppen ez a „nincs ellenünk” az, ami a politikai-ideológiai igazoltatásra – igazoló jelentések íratására – okot adó esetekben kérdésessé válik: „Tényleg nem vagy te ellenünk? Velünk vagy

még? Nem álltál/csúsztl át a másik oldalra? Vagy csak nem vetted eddig észre? Igen vagy nem – igazold magad!”

Az igazoló jelentés megírása és elküldése tehát a rendszerrel szembeni nem-ellenségesség – egyfajta negatív azonosulás – *rituális kinyilvánításában* állt, ami a vádak retorikai elhárítását (ritkábban: enyhén méltatlankodó visszautasítását), a politikai bűn merő félreértésként, a körülmények szerencsétlen összjátékaként való átkeretezését és valamilyen üres fogadalmat („a jövőben mindent elkövetünk, hogy ilyesmi ne fordulhasson elő”) foglalt magában. Noha a rendszer sikeres konszolidációját mindenek fölé helyező hatalom konfliktuskezelésének ezen a parányi, láthatatlan színpadán zajló koncepció per nem vérre ment (hisz éppen az erőszak, a nyílt konfrontáció, az adminisztratív fellépés elkerülése érdekében hozták létre), azért mégiscsak tortúra volt ez a javából, ha nem is fizikai: ropogtak a morális csontok, vérzett az emberi méltóság, csikorogtak a fogak, forgott a gyomor, de a közös ügy – a lap – túlélése érdekében azok is lenyelték az igazoló jelentés megaláztatását, akik csak magukért (vagy pláne, főszerkesztői székükért!) kisujjukat is vizsolyogtak volna mozdítani.

A hatalom megbotránkozása valamilyen publikáción – közléspolitikai hibán, ideológiai bűnön – nem mindig vonta maga után igazoló jelentés íratását, kimerülhetett egy dörgedelmes telefonhívás villámcsapásában az állam-olümposz csúcsairól. Minél magasabb szintről érkezett a telefonhívás – a csúcsok csúcsán a K-telefonnal –, annál súlyosabbnak minősült a bűn és annál vészjóslóbbnak a figyelmeztetés: „eddig és ne tovább!” vagy: „maguk megőrültek? éppen most, amikor...” (és „amikor” mindig volt). A „fentről” jövő telefonhívások („letelefonáltak a pártközpontból”, „leszóltak a

minisztériumból, a főigazgatóságról” – mindig fönről – le), vagyis a „telefonjog” az informális, kézivezérléses hatalomgyakorlás legfontosabb médiuma volt már az államszocializmus „emberevő” – sztálini – korszakában is, de kiváltképp azzá vált a rá következő „vegetáriánus” időkben.⁶ A fönről jött figyelmeztető telefon után még mindig nem az igazoló jelentés következett, hanem a sajtó pártirányításának korabeli hungaricumja: a havi-kéthavi rendszerességgel szűkebb-tágabb körben megtartott főszerkesztői értekezlet, a szerkesztőségeknek kiosztott megrovásokkal, dorgálásokkal, figyelmeztetésekkel és olykor dicséretekkel⁷. Súlyosabb esetekben a főszerkesztőt raportra rendelték be a Minisztériumba, Pártközpontba, Tájékoztatási Hivatalba, ahol – a „helyzet komolyságától” függően – hivatalosan rideg vagy familiárisan bizalmas légkörben „elbeszélgettek vele”,

⁶ A totális hatalomgyakorlás sztálini rendszerében *telefon és egyeduralom* oly mértékben összefonódtak, hogy Sztálint az 1930-as évektől csak „telefonos Dzsingisz kánként” (Dzsinhisz han sz tyelefonom”) emlegették elvtársai. Sztálin ritka, villámcsapásszerű „letelefonálásai” a hatalom egéből valósággal megrázkódtatták a korabeli értelmiségi közvéleményt: Mihail Bulgakovval és Borisz Paszternakkal folytatott telefonbeszélgetései körül egész legendárium képződött.

⁷ „A politika és a szerkesztőségek érintkezésének emblematikus formája volt a főszerkesztői értekezletek rendszere, amely vegyítette a számonkérés és dicséret, beavatás és utasítás motívumait. (...) Az előzetes és utólagos kontroll sajátos ötvözete volt a főszerkesztői értekezlet. (...) Az igazán súlyosnak tekintett ügyekben a sajtóirányítás addigra már bizonyosan lépett: odatelefonált a szerkesztőségbe, igazoló jelentést kért, amely feltárta a »hibás közlések« körülményeit, és felhasználhatók voltak a felelősség megállapítására is. Ám az értekezleteken is terítékre kerülhettek – ennek funkciója a pellengérré állítás, a hasonló hibáktól való elriasztás, avagy a tanulságok közkinccsé tétele volt. A kevésbé súlyos és sürgős ügyek várhattak a következő főszerkesztői értekezletig. Ez a fajta számonkérés kifejezetten véletlenszerű és szubjektív jellegű maradt: az került be, amin fennakadt a sajtóirányítók szeme, illetve amit a különböző szervek és személyek az adott periódusban szóvá tettek. (...) A tilalmak rendszere azonban – főleg a fenti úgymond »biztos pontok« ellenére – mozgásban volt, így a főszerkesztői értekezlet a falak kitapogatásának is egyik fontos terepe volt.” (Takács Róbert: *Beavatás, utasítás és számonkérés*. In 2000, 2011. 3. szám. Elektronikus változat: <http://ketezer.hu/2011/03/beavatas-utasitas-es-szamonkeres/> (Utolsó letöltés: 2021.06.11.)

„megmosták a fejét”, „rendre utasították”, „utolsó figyelmeztetésben részesítették” stb. stb. Csak ezek után, mintegy ultima ratio-ként következett az igazoló jelentés kínos, kármentő rituáléja.

Az igazoló jelentés a pártállami konszolidáció kultúráirányítási rendszerében ilyenformán a *számonkérés* közbülső állomását képezte a *főszerkesztői értekezlet* (a szóbeli, tehát „puha” számonkérés és dorgálás fóruma)⁸ és az adminisztratív szankció (főszerkesztő leváltása, szerkesztőség lecserélése) között. Valamilyen „nyomatékosabb” vagy „utolsó figyelmeztetés” volt ez a potenciális adminisztratív lépés kilátásba helyezésével („még egy ilyen és magának, a lapjuknak annyi”), de megelőzésének feltett szándékával és – mindkét oldal számára – reményteli perspektívájával („még nem késő, még kapsz egy esélyt a javításra/javulásra”, „értékelnünk fogjuk, ha a jövőben megkímélsz minket attól, hogy adminisztratív lépéseket fogatosítsunk ellened vagy pláne, a lap ellen”).

Az írásos számonkérés, még ha természetesen a nyilvánosság előtt éppannyira rejtve maradt is, mint egy „fentről jött” hisztérikus vagy őrzőngő telefon, hivatali szobában elhangzott szemrehányás vagy dörgedelem, valamelyest mégis formalizálta a hatalom és a szerkesztőség közötti viszonyt, a számonkérés módját, felfedte a pozíciókat, láthatóvá a szerepeket, leplezetlenné a hatalmi függést és kiszolgáltatottságot, *adminisztratív nyomot hagyott*, amit a „bársonyos” hatalomgyakorlás rendszere kifejezetten került, mivel ezt a bársonyos látszatot kérdőjelezte meg („mi már nem olyanok vagyunk, mi nem kényszerrel és erőszakkal kormányzunk” mint a sztálinista múltban „azok” és mint egyes

⁸ Lásd erről bővebben: Takács Róbert: *Beavatás, utasítás és számonkérés*. I.m.

szocialista országokban „ezek”, noha a hatalmunk nekünk is korlátlan, noha mi is megtehetnénk, és ha ilyen ostobaságokkal provokáltok minket, nem lesz más választásunk, mint hogy meg is tesszük – hát ezt akarjátok?”).

A főszerkesztő és csapata

Az igazoló jelentések szövegvilága a konszolidált Kádár-rendszer kultúráirányítási modelljének alig kutatott területe. Az igazoló jelentés a lapok élére a hatalom által egyoldalúan vagy kisebb-nagyobb szakmai konszenzussal kinevezett, nemcsak jogi, hanem politikai és ideológiai értelemben is *felelőssé tett* főszerkesztő és a hatalom (a lap fölé rendelt, de végső soron mindig a Pártközpontban végződő felügyeleti szerv: Kiadói Főigazgatóság, Filmfőigazgatóság, KISZ, SZOT, Megyei Tanács stb.) közötti aszimmetrikus kommunikáció jellegzetes műfaja volt, konfliktuskezelő kvázi-mechanizmus, amely akkor lépett működésbe, ha kicsapott a „politikai biztosíték”, vagyis a lapban olyan írás jelent meg, amely – részben vagy egészen – a hatalom szempontjából ártónak, ellenségesnek, a rendszer ellenizgatónak, érdekeit veszélyeztetőnek minősült. Mivel Magyarországon (ellentétben például a lengyelországi vagy a szovjet gyakorlattal) nem létezett intézményes cenzúra, elkülönült cenzúrahatalom (amire a konszolidációt levezénylő hatalmi elit büszke volt, s amit magyar vívmányként könyvelt el), maradt a kézivezérléses irányítás, amely a „felvilágosult” abszolút hatalom képviselője és a kiadói vagy folyóirat-szerkesztőség kinevezett vezetője és munkatársai (igazgató, főszerkesztő, lektorok, szerkesztők) hallgatólagos egyezségén, kölcsönös belátásán nyugodott. Nem voltak írott szabályai, így betartásuknak, megszegésüknek és számonkérésüknek sem

lehetek jogi kritériumai. Ennek vagy annak a témának az érintése, ennek vagy annak a szerzőnek a publikálása nem törvényi tilalom alá esett, hanem a Párközpont tilalma alá, nem a jogba ütközött, hanem a hatalmi érdekbe és akaratba, amely szintén személyfüggő volt és politikai pillanatról-pillanatra változott⁹. Bár a „felvilágosult” – a konszolidáció érdekét mindenek fölé helyező – hatalom kultúrpolitikája minden bizonnyal nyitottabb, megengedőbb volt egy cenzúrahatósnál, de először is semmi garancia nem volt rá, hogy a következő pillanatban a „felvilágosult” hatalom el ne sötétüljön, hogy ezt vagy azt a vezetőt meg ne buktassák, le ne váltsák, hogy meg ne változzon a politikai kurzus; másodsor pedig az intézményes megformáltság, a kodifikáltság hiánya megakadályozta a hatalmi és társadalmi szerepek szétválását, a „nagy összekacsintás” jegyében nemcsak depolitizálta, hanem demoralizálta is a társadalmat.

Mivel a liberális nyitottság és engedékenység bársonyába burkolt diktatúra maga zárt ki mindenféle intézményesülést, maradt a személyekkel való „okos” megegyezés – a hatalom oldalán a korlátlan erőszakról, az írók, művészek oldalán a korlátlan szabadságról lemondás jegyében. A „bölcshelátással” – miszerint „nem futhatunk le a térképről”, „láttátok, hova vezetett 1956 és 1968”, és: „azt akarjátok, hogy nálunk is az legyen, ami az NDK-ban, a Szovjetunióban, Romániában van?”

⁹ A tiltások intézményesítésének, kodifikálásának már pusztán felvetése a „konszolidáció rendszere” elleni támadásnak minősült, ami nemcsak a hatalom, de a kortárs írók és szerkesztők körében sem aratott osztatlan sikert, mint azt Eörsi István hozzászólásának fogadtatása mutatta az Írószövetség 1981 elején tartott közgyűlésén, melyben Eörsi – ironikusan – azt javasolta, hogy a „kézivezérlés”, megfoghatatlan, személyfüggő „három T” helyett legyen inkább Magyarországon is lengyel mintára cenzúrahivatal, vagyis jobb lenne, ha a hatalom – személyi alkuk és bármikor visszavonható engedmények helyett – nyílttá tenné a cenzúrát, amit – ha másként is – úgyis gyakorol.

– mindkét fél, hatalom is, társadalom is jól járt, csak ezen belül az egyik fél kicsit rosszabbul. Ennek megfelelően a hatalom sohasem csoportokkal, intézményekkel, szervezetekkel, hanem kizárólag *egyesekekkel* – lehetőleg *reprezentatív* egyesekekkel – volt hajlandó tárgyalni és megegyezni. Az egyes személy azonban, esetleges elismertségével, szakmai és erkölcsi presztízsével is más súlycsoportba tartozott, mint az őt nyájasan fehér abroszos tárgyaló asztalhoz invitáló, az 1956 utáni megtorlások után társadalmi békességet teremteni próbáló hatalom. Az abszolút hatalommal szemben egymagukban a legerősebb, legfüggetlenebb vagy függetlenedni kész reprezentatív személyiségek sem képezhettek igazi ellensúlyt. Ezért egymagukban a „legtökösebbnek” számító főszerkesztők is kiszolgáltatottak és gyöngék voltak a hatalommal szemben, némi – a hatalom által is respektált – erőre csak akkor tehetek szert, ha megoszthatatlan csapatként egy egész szerkesztőség állt mögöttük, ők pedig elég bátrak voltak ahhoz, hogy ennek a csapatnak a képviselőjében lépjenek fel a hatalommal való konfrontációk során, a konfliktusok kezelésébe (akár még igazoló jelentések írásába vagy legalábbis végső formába öntésébe) bevonják az egész szerkesztőséget: a csapatot. A szerkesztőségeknek ez az atomizált egyénekből csapattá válása, a főszerkesztő csap kapitányként való föllépése volt a hatalom rémálma. Ilyenkor vált veszélyessé, ha nem egyenesen kezelhetetlenné egy lap, mint azt az 1980-as évek elején a *Mozgó Világ* példája mutatja, de ennek határán mozgott Létay Vera vegyes műfajú, nem sterilen filmszakmai, a szó eredeti értelmében politizáló *Filmvilága* is (jellemző, hogy Reményi József Tamás a *Mozgó Világ* főszerkesztőhelyettese, a *Mozgó* szétverése után – Létay Vera jóvoltából – a *Filmvilág* csapatában kötött ki, ahogy a *Mozgó* régi szerzői gárdájából is

elég sokan, főleg azok, akiknek volt „filmese affinitása”, vándoroltak át a *Filmvilág* állandó szerzői közé, mert kétségkívül ennek lapnak a csapatszellem és szabad légköre állt akkor legközelebb a szétvert *Mozgóéhoz*). Hogy *Filmvilág* hajója – a *Mozgó Világétól* eltérően – elkerülte a hatalom jéghegyeit, ha súrolta is őket, nem kapott léket és nem süllyedt el, abban a csapatkapitány-főszerkesztő személyi tulajdonságain és vezetői kvalitásán kívül, döntő szerepe volt, hogy nem irodalmi lap volt, nem került folyamatosan a politika tűzvonalába, és nem az új nemzedék politikai képviselőjében lépett fel, bár a szerkesztői és szerzői gárdában egyetlen más korabeli kulturális folyóiratban sem voltak jelen ilyen nagy számban a fiatal korosztályok képviselői, mint itt, a legfiatalabb művészeti ág lapjában.

Létay Vera 1999-ben, a *Filmvilág* húsz éves jubileuma alkalmából adott interjújában arra a kérdésre, „kinek, hova szóltak ezek a jelentések” így válaszolt: „A Filmfőigazgatóságnak, ahonnan – ezt annak idején nem tudtam – továbbították azokat a Pártközpontba és a Belügyminisztériumba. Egyszer még a Tájékoztatási Hivatal elnöke is behívatott magához a Parlamentbe, és sokat sejtetően közölte: »szakad a cérna«. Neogótikus pompa, vörös szőnyeg, a tárgy és a környezet komikus ellentéte. Csak filmburleszkben képzelhető el, hogy az Elysée-palotába rendelik a *Cahiers du Cinéma* szerkesztőjét, mert mondjuk rossz kritikát közölt Godard-ról.”¹⁰

¹⁰ *Időutazás – a Filmvilág 2019-ben. Beszélgetés Létay Verával.* In: Népszava, Szép Szó melléklet 1999. október 2. szombat, VI. lap. (Kiemelés – Sz.Á.) Elektronikus változat: <https://letayvera.hu/wp-content/uploads/2020/09/JUBILEUMI-BESZELGETES-LETAY-VERAVAL.1999..pdf> (Utolsó letöltés: 2021.11.10.)

Létay Verának nem utólag – 1999-ben – jött meg a humora, mindvégig így látta és vele együtt – a szerkesztőség egykori tagjaként magam is tanúsíthatom – így látta a *Filmvilág* egész korabeli szerkesztősége is a rendszer abszurditását. A szerkesztőségi csapat belső szolidaritása, „egy húron pendülése”, megoszthatatlansága létkérdés volt: e nélkül a háttér nélkül az „egyszemélyi felelősséggel”, cenzori vagy „kapuőri” szereppel¹¹ felruházott főszerkesztő (pláne, ha mint Létay Vera, nem volt párttag) semmiféle taktikával és fortélyal nem tudta volna megvédeni a lap kivívott vagy inkább kilavírozott és általánosan elismert színvonalát és autonómiáját a fel-felerősödő hatalmi nyomással szemben. A „filmvilágosok” az igazoló jelentések válsághelyzeteiben felsorakoztak a csapatkapitány mögé: szolidáris kollegiális és baráti közösségként viselkedtek, a lapcsinálást *közös ügyként* fogták fel, együtt gondolkodtak, együtt cselekedtek, biztos hátszínként képezték a főszerkesztő számára, ami bizonyos öntudattal és méltóságtudattal ruházta föl őket. Már nem lehetett bármit megcsinálni velük: volt egy határ, amin túl nem vállalták az együttműködést, a rájuk osztott szerepet, csapatként helyezkedtek szembe a hatalom követeléseivel. Létay Vera pontos, a fellengzősége – rá jellemző módon – kerülő megfogalmazásában: „Egyébként elhatároztuk, csak *addig csináljuk a lapot, amíg* nem kell erkölcsi és ízlésbeli

¹¹ „A korszakban – a Szovjetuniótól, Lengyelországtól eltérően – Magyarországon nem állítottak fel központi cenzúraszervet, a szerkesztőségekben nem ültek ott az állami cenzúra emberei, hogy nyomtatás előtt megszűrjék a cikkek, műsorok tartalmát. »Nem kívánunk semmiféle központi cenzúrát felállítani továbbra sem. A mi cenzoraink Önök. Nem csak cenzorok, de egyben cenzorok is. Van szocialista ország és van kapitalista ország, ahol másképp van berendezve, nálunk így van berendezve, hogy akik a párt és az állam megbízásából ilyen feladatokat vállalnak, azoknak ezt is vállalniuk kell« – jelentette ki Aczél György egy 1979-es főszerkesztői értekezleten.” (Takács Róbert, i.m.)

kompromisszumokat kötnünk, s egymással sem kell megalkudnunk.”¹² Tehát volt – és az egész csapat számára volt – *addig*. Nem bármeddig, nem bármi áron. A határt is a *közös belátás* – és nem egyedül a főszerkesztőé – határozta meg. A *Filmvilág* szerkesztősége a közös ügynek elkötelezett (európai színvonalú, nyitott szellemiségű, szellemileg izgalmas lapot csinálni), egymásért mindenkor kiállni kész szerkesztők szolidáris munkatársi közössége¹³ volt, a lapot 1979-ben újraalapító „ős-szerkesztők” múltból hozott, a kollegialitáson túlmenő barátságával, kölcsönös szeretetével. A szerkesztőséghez újonnan csatlakozók – a Létay Vera által verbuvált fiatalok – is akkor tudtak csak megmaradni itt, ha nemcsak jó szerkesztői munkát végeztek és jól írtak, hanem ezt a *csapat-ethoszt* tették magukévá. A „csapat”, a „közösség” nem metaforák: ma már nehéz elképzelni, de az 1980-as években a *Filmvilágnak* 13-15 főállású és 7-8 külsős szerkesztője volt, maga az Úri utcai szerkesztőség pedig fenn a Várban sajátos átmenetet képezett a munkahely és – a beeső szerzőktől, vendégektől pezsgő – szakmai klub, értelmiségi szalon és a népgyűlés között.

Az igazoló jelentésekben kulminálódó kisebb-nagyobb válságok másként játszódtak le azokban a szerkesztőségekben, amelyekben a lapcsinálás *csapatmunka* volt, a szerkesztőség pedig összetartó és szolidáris közösségként lépett fel. Mindenesetre, a döntő határ nem a hősi ellenállás és a dicstelen

¹² *Időutazás – a Filmvilág 2019-ben. Beszélgetés Létay Verával.* I.m.

¹³ Ennek a szerkesztőségi szolidaritásnak a meglétét mutatja, hogy itt nem jelentett senkiről senki semmit, legalábbis Kovács András Bálint, aki egyik kutatása kapcsán utána nézett ennek a Történelmi Levéltárban semmilyen ügynöki jelentést nem talált. Egyszer-egyszer Létay Verát is megkísérettette a gondolat, hogy állampolgári vagy kutatói jogon kikérje a rá vonatkozó belügyi iratokat, de végül is felülkerekedett benne a viszolygás az egésztől.

megalkuvás, nem is a hatalom és szerkesztőségek között húzódott (a szerkesztőségek eleve nem lehettek a hatalmon kívüli entitások, annak ilyen-olyan áttételét, folytatását képezték az adott kulturális területen, még ha elszakadtak is a hatalom testétől vagy vonakodtak engedelmes testrészeiként teljesíteni parancsait), hanem tisztességesség és tisztességtelenség, gerinccesség és gerinctelenség, a hatalommal konfrontálódni is kész autonóm lapcsinálás és a szolgálatkészen a hatalom óhaját-sóhaját leső lakájkodás, a minőség és a közepszer között. *E tekintetben* ugyanúgy, mint ma, hisz önmagában sem a liberális demokrácia, sem az illiberális választásos autokrácia nem tesz senkit sem tisztességessé, sem tisztességtelenné, nem foszt meg attól a lehetőségétől, hogy bárhol legyen is a szabad vagy részben szabad sajtó területén, válasszon tisztesség és tisztességtelenség között.

Az igazoló jelentés retorikája

Az igazoló jelentéseknek a kései Kádár-korban mindinkább rituális jellegük lett. A főszerkesztő és csapata tudta: ha „helyzet van”, ha bármilyen okból (a szovjet követség interveniált vagy az agitprop osztály vezetőjének felesége kiborult egy közlésen, ha a szerző tényleg megsértette a rendszer valamelyik legitimációs tabuját stb.stb.), akkor jön ez a színjáték a leosztott szerepekkel, amit annak rendje és módja szerint, tőlük telhető beleéléssel el *kell* játszaniuk. Kis túlzással azt mondanám: a publikációs határsértés botrányát a Pártközpont számára *le kellett papírozni*. Még a büntető szankciók – a „büntik” – is rituálisak voltak: lenniük kellett, de mértékük és módjuk olyan volt, ami megfelelt a „ne csináljunk mártírokat” hallgatólagos irányelvének. „*Pergőtűz*”-kritikánkért,

s a film szövegének közléséért is jól elkalapáltak, az éves prémiumomat elvonták”¹⁴ – mondja idézett interjújában Létay. A felelősségre vonás és megtorlás e közelmúltat idéző parányi színjátékaiban mindazonáltal volt valami fenyegető árnyalat is: mi van, ha a játék egyszer csak komolyra fordul? Az igazolójelentés *irattatása* a folyóirat felügyeleti szervének hatalmi prerogatívája, a főszerkesztő (és személyén keresztül az egész „bűnbe esett” szerkesztőség) *informális, nem-nyilvános* perbe fogásának állampedagógiai fegyelmező eszköze lett.

Az igazoló jelentés maga valamilyen vádeljárás inszcenírozása volt, melyben azonban egyetlen instanciává olvadt össze a vádló és a bíró szerepe, ahogy a terhelt és a védő is ugyanaz a személy volt. A vádlottnak értelemszerűen magát kellett megvédenie, nem kérhetett fel védőjének, patrónusának másvalakit (legfeljebb informális pártfogója lehetett a hatalom berkeiben, aki a kulisszák mögött vetette latba befolyását, közben járt érdekében, méltányosabb vagy enyhébb ítéletet eszközölt ki számára a tervezettnél, illetve elérhette a büntetés elengedését a megígért megjavulás fejében). A vádlott védőbeszéde – maga az igazoló jelentés. Mivel a peres eljárás informális volt, nem tárgyalóteremben, hanem a bürokrácia homályos világában zajlott – itt nincs „athéni férfiak”, „bíróság”, „esküdtszék” –, a védekezés sem lehetett szóbeli, írásos formát öltött és hivatalos védőirat („magam mentsége”) formájában került a minisztériumi ügyiratok megfelelő mappájába. Hiszen nem a nyilvánosságnak szólt, címzettje nem is az utókor vagy a kortársak voltak, hanem az – ideológiai vádhatóság, az ítélelhozó bíróság és az ítéletvégrehajtó – együttes szerepében fellépő Magas Hivatal. Szó sincs itt

¹⁴ *Időutazás – a Filmvilág 2019-ben. Beszélgetés Létay Verával.* I.m.

emlékezetből mondott, szabadon alakított szónoki beszédről. Az igazoló jelentés minden mondatát kicentizik, gyakran az egész szerkesztőség megrágja-megcsócsálja, előfordul, hogy harsogó nevetés közepette közösen is írják meg (a *Mozgó Világ* néhai szerkesztőségéből emlékszem ilyen jelenetekre), ahogy Repin híres festményén a zaporozsi kozákok írják „igazoló jelentésüket” a török szultánnak.

A védőbeszéd – szabad ember beszéde, még ha bíróság előtt mondja is, föl sem merül, hogy előre megírja. Gondoljunk Szókratész zseniális védőbeszédére, amellyel nem koncepció-s pere bírái, hanem az athéni férfiak előtt kívánta igazolni magát a törvényszegés vádja alól, és csak azért és abban a formában maradhatott fenn, mert és ahogy tanítványa írásba foglalta (ismeretes, mivel Platón ezt is írásba foglalta, milyen mélyen megvetette, pocskondiázta és elítélte Szókratész az „írás varázseszközét”).

Mindazonáltal a maga mentségét előadó *terheltnek* a *meggyőzés* retorikai eszközeivel kell elhárítani magáról a vádat, tagadni, hogy amit elkövetett, bűn lett volna; ha bűn volt, akkor tagadni, hogy valóban olyan nagy bűn volt; ha az ítélőszék számára ez tagadhatatlan, akkor pedig tagadni, hogy szándékosan követte el, és így tovább a törvényszéki ékesszólás ókortól máig ismeretes szabályai szerint.

Az igazoló jelentés szerzője formálisan tehát a védőbeszéd retorikai eszközeivel dolgozik. De ezzel azt is állítjuk, hogy sem neki, sem az ítélőbíróságnak (a hatalomnak) nem az igazság kiderítése az igazi célja. A retorika sohasem az igazság kiderítésére, hanem a hallgatóság meggyőzésére irányul, bármi is az igazság: meggyőzni a bíróságot vagy esküdtszékét a vádlott bűnösségéről/ártatlanságáról; rábeszélni a tanácskozó testületet valamilyen ügy támogatására vagy lebeszélni róla;

végül meggyőzni a hallgatóságot a személy (a tett, a mű) kiválóságáról vagy hitványságáról – mindig *függetlenül attól, mi az igazság*. A retorikának ez a lényegi vonása az igazoló jelentés esetében, ahol igazság és hazugság, ráfogás és valóság között eleve nem lehetett különbséget tenni, egészen karikatúrisztikus jelleget ölt, sokszorosán igazolva Mihail Bahtyinnak a retorika és az erőszak kapcsolatáról mondott szavait: „A retorika – hamisságának mértékében – arra irányul, hogy félelmet vagy reményt keltsen. Ez a retorikus szó leglényegéből fakad (ezeket az affektusokat már az antik retorika is kiemelte). A művészet (az igazi) és a megismerés ezzel szemben pontosan ennek ellenkezőjére irányul: meg akar szabadítani ezektől az érzésektől, és bár eltérő utakon és módokon, tőlük szabadít meg a tragédia és tőlük szabadít meg a nevetés is. (...) Az erőszak egyenes arányban áll a hazugsággal. A szó riogat, ígéretet, reményt kelt, dicsőít vagy szidalmaz (a dicséret és a szidalom összeolvadása semlegesíti a hazugságot).”¹⁵

Az igazoló jelentésben a védekezés tárgyát valamilyen szabályszegés, határsértés (esetünkben a legfőbb pártállami tabuk megsértése) képezi. Mit tud felhozni a mentségére? Mivel tudja igazolni azt, amit *tett* (illetve nem tett, nem akadályozott meg)? Az igazolójelentés leginkább a „terhelt” vagy „vádlott” bírósági tárgyalásokon az „utolsó szó jogán” elmondott védőbeszédének érvelésére emlékeztet. Általában a következő logikát követi: 1. Nem követte el *azt*, amivel vádolják. (Esetleg:

¹⁵ Mihail Bahtyin: *Szobranijje szocsinyenyij*. 5. kötet, Moszkva, 1995. 66.1. Hasonlóképp vélekedik Paul Ricoeur is, amikor az erőszak retorikáját „a félelem, a harag, a sértett méltóság, az arcátlan dicsekvés nyelveként” jellemzi egyik előadásában (Paul Ricoeur: *Erőszak és nyelv*. In *Az ellenség neve*. Szerk.: Szabó Márton. József Könyvek, 1998.125.1.)

nem ő követte el. Vagy: ha ez bűn, mások ezerszer elkövették már, anélkül, hogy fölrották volna nekik.) Nem követte el senki, elkövetődött: a véletlen, a figyelmetlenség stb. a bűnös. 2. Elkövette, de nem akarattal: eddigi élete, jelleme ismeretében senki nem feltételezheti róla, hogy arra vetemedett volna, amivel vádolják 3. Elkövetett valamit, de nem azt, amivel vádolják, hanem valami sokkal jelentéktelenebb hibát, figyelmetlenséget.

Az igazoló jelentés egész eljárási komédiája (a „per”) – és ez a döntő különbség bármilyen sajtóperhez képest – *teljes mértékben nélkülözi a nyilvánosságot*, tehát a „harmadik” szereplőt, aki tanúja lehetne az eljárás szabályos lefolyásának és az igazságos ítélet megszületésének. Ebben az eljárásban csak ketten lehetnek, és nem négyen (vádott, vádló, védő és bíró). Csak *vádló* (támadó) és hátrálni-védekezni kényszerülő, mentségeket kereső *vádott* van. Az alapszituáció így már nem is annyira a bírósági tárgyalás, mint inkább a vallatószoa játékterét idézi, ahol a szokásos igazságügyi eljárás során is legtöbbször csak vallató és vallatot, kihallgató és kihallgatott van és az esemény sohasem nyilvános. Mind az eljárás, mind a vádirat (gyanúpör), mind a védőirat (igazolójelentés) *kettőjük* – vallató és vallatott – között maradt, az ítélettel és az indoklással együtt. Nem tartozott a nyilvánosságra. A nem-nyilvános szférában – magánbeszélgetésekben, házibulikon, szerkesztőségi szobákban – persze gyorsan szárnyra kapott a hír, hogy ennél vagy annál a lapnál „helyzet van”, zajlik a „per”, ami ilyen és ilyen büntetőszankciókkal zárult, de mindez egyszer sem váltott ki némi jóleső izgatottságnál, kárörömnél, fejcsóválásnál, felháborodásnál többet, emlékezetem szerint lapok szerkesztősei soha nem álltak ki ilyen esetekben egymásért, titokban inkább örültek, hogy ezúttal megúszták,

hogy ezúttal nem rájuk került a sor. Így realizálódott a felelősségre vonás és az igazoló jelentéseket lezáró büntető ítélet pedagógiai fegyelmező hatása, minden érintettnek szóló figyelmeztetése: „Főszerkesztők, szerkesztőségek, kiadói igazgatók, lektorok, szerzők – eddig és ne tovább! Ne akarjátok, hogy a hatalom bársonyos keze ökölbe szoruljon és lesújtson rátok!”

Három dokumentum – egy vallomás

Az alább olvasható három igazoló jelentés megírására a *Filmvilág* folyóirat pártállami felügyeleti szerve (nem összetévesztendő a szerkesztőség munkáltatójával: a Lapkiadó Vállalattal), vagyis a Művelődési Minisztérium – első esetben közvetlenül maga a miniszterhelyettes, a második és a harmadik jelentés esetében a Művelődési Minisztériumban a filmes területet irányító Filmfőigazgatóságának vezetője – utasította a főszerkesztőt – a miniszterhelyettes egy minisztériumi rapport végeztével személyesen, a filmfőigazgató, illetve helyettese telefonon, majd írásban. A három jelentés 1980 és 1985 között íródott, de mind a minisztériumi számonkérés hangnemében, mind az eljárás lefolytatásának módjában hatalmas különbség van köztük, nem annyira az időközben lezajlott hektikus politikai változások, mint inkább a hatalom apparátusában elkezdődött generáció-váltás, a generációs habitus megváltozása miatt. Különösen szembeötlő ez, ha az idősebb nemzedékhez tartozó Tóth Dezső hanghordozását, ideológiai indíttatású számonkérését összehasonlítjuk Szabó B. István pragmatikus, saját vezetői pozíciójáért aggódó, ideges-szemrehányó hanghordozásával (hogyan hozhatnak engem ilyen kellemetlen helyzetbe?!), és korabeli helyettese (későbbi

örököse) Kóhalmi Ferenc kényszeredett számonkéréseivel, szinte bocsánatkérő hanghordozásával. Mintha elnézést kérne azért, hogy neki most legnagyobb sajnálatára muszáj a kedves főszerkesztő asszonyt megdorgálnia és igazoló jelentést íratatnia vele, mert hivatalból erre van kötelezve, úgyhogy most ő úgy fog tenni, mintha szigorúan leteremtené a főszerkesztő asszonyt, még prémiumát is megvonja, a főszerkesztő asszony viszont legyen olyan kedves úgy tenni, mintha belátná hibáját és ígérje meg, hogy a jövőben ilyesmi nem fog előfordulni. Efféle skrupulusai a pártállami tisztségviselők idősebb nemzedékének nem voltak.

Első esetben egy egész lapszám (az új főszerkesztő szerkesztési koncepciója) képezi a feddés és számonkérés tárgyát, a második és harmadik esetben konkrétan egy-egy írás, illetve összeállítás esik kifogás alá, melyeknek szerzői valamilyen „érzékeny” (többé-kevésbé elhallgatott, tabuizált) történelmi témát – egyik a háborús bűnösök 1945 utáni pereit, a másik, a II. magyar hadsereg 1943-as doni katasztrófáját – tárgyalja a róluk készült korabeli dokumentumfilmeket elemelve, de a hivatalos narratívától eltérően vagy azzal ellentétesen.

A főszerkesztő első – 1980-as – ideológiai „vád alá helyezése” és elszámoltatása mind módját, mind hangnemét, mind következményét tekintve meglehetősen eltér a későbbi kettőtől. Túl a konkrét hatalmi játszmákon és a miniszterhelyettes – Tóth Dezső – személyes habitusán, az egész informális *fegyelmi eljárás* lefolytatása mintha csak arra szolgálna, hogy a főszerkesztőként újonc Létay Verát, aki még nem „ismeri a dörgést”, és nem is párttag – 1980-ban az új *Filmvilág* még csak első teljes évfolyamán volt túl – észre térítsék: megértessék vele, nem azért kapta a főszerkesztői

megbízatást, hogy *jó lapot*, hanem hogy kultúrpolitikailag *helyes lapot* csináljon. A „főszerkesztő-újonc” amolyan pártállami beavatási dresszúrája volt ez, hogy megtanulja a pártállam ideológiai irányítása alá rendelt sajtó móresét, mielőtt még – ne adj’isten – túl messzire menne, és elhinné, hogy olyan lapot csinálhat, amilyenhez kedve van, vagy amelyet – elképzelése és legjobb tudása szerint – a filmes szakma és a lap húszezres olvasóközönsége elvár tőle. A dokumentumokból kitűnik, hogy Tóth Dezső a minisztériumi számonkérésre berendelt főszerkesztővel folytatott beszélgetésben nem a lap egyik vagy másik publikációját „nehezményezte”, hanem egy egész szám – tulajdonképpen maga a lap – szerkesztési koncepcióját, mint amely – a „nem támogatott”, legjobb esetben is csak „tűrt” „extremitások” halmozásával (Bódy Gábor *Psyché*-filmje, Latinovits öngyilkossága, *Őrült nők ketrece* és a homoszexualitás témája) – szembe megy a kultúrpolitika irányvonalával. Nem *utolsó*, hanem *első figyelmeztetés* volt ez: mihez tartás végett. A pártonkívüli, nem egészen a megszokott módon a lap élére került (szerkesztőtársai beszéltek rá, hogy vállalja a főszerkesztőséget, a hatalom pedig – „hátha beválik” alapon – ráütötte erre a spontán jelölésre a pecsétet) politikailag „éretlennek” vagy „kiforratlannak” tekintett, ráadásul női főszerkesztő minisztériumba rendelésével és igazoló jelentés írására kötelezésével meg akarták mutatni neki, hol a főszerkesztői szuverenitás határa. Mire a főszerkesztő, úgy téve, mintha nem egészen értené, miről lenne szó, mit akarnak itt tőle, szelíden megfordította a beavatási szertartást és egy gyógypedagógus türelmével „beavatta” a miniszterhelyettest a filmlapcsinálás nehézségeibe: tudja, kedves Tóth elvtárs – innentől szó szerint idézem – „az újjáalakult *Filmvilágnak* az a szerkesztési gyakorlata, hogy a közvéleményben feltehetően

széleskörű vitákat keltő műveknek a szokásosnál bővebb teret szentel, megszólaltatva ellentétes véleményeket is.” De egy ponton még ennél is messzebbre ment a lapcsinálás csínjáról-bínjáról mit sem tudó, nehézfejű „miniszterhelyettes elvtárs” felvilágosításában: tudja, mi itt „úgy gondoltuk, hogy az embereket ténylegesen foglalkoztató kérdésekről érdemes felnőtt módra, nyíltan beszélni, még az úgynevezett kényes témák esetében is, megfosztva ezáltal azokat a »kényesség« kétes vonzerejétől.” És ezután jön pimasz mosollyal a kegyelemdöfés: „Ebben a törekvésünkben bátorítást véltünk kiolvasni Pártunk központi irányvonalából, amely minden területen őszintén és nyíltan néz szembe a valóság tényeivel.” Kihangosítva a sorok közt bujkáló gúnyt: „Hogyan? Hát talán a miniszterhelyettes elvtárs nem ismeri a Párt »központi irányvonalát«? Nem akar »minden területen őszintén és nyíltan szembenézni a valóság tényeivel«? Netán új »központi irányvonala« lenne a pártnak, amiről még nem értesültünk? félreértettük a régit, mikor »törekvéseink bátorítását véltük kiolvasni belőle«?” Imponáló az a stilisztikai könnyedség, ahogyan az igazoló jelentés írója egymás után hajol el az ideológiai vádak feléje lőtt nyilai elől, kitartva a megújult lap koncepciója mellett, egyben világosan jelezve: *nála hol húzódik a határ*, hogy – kissé karikírozva az igazolójelentés üzenetét – „*mi nem T.D. elvárunk, hanem az olvasóknak akarunk lapot csinálni*”. Védekezését és ebből indított ellentámadását olyan megejtő naivitással, finom humorral, nem-sértő modorban adja elő, hogy a hatalom embere nem tud mit kezdeni vele azonkívül, hogy dohogva „nem kielégítőnek” nevezi. De azért, hogy övé legyen a végső szó, útravalóként evvel az ideológiai „nesze-semmi-fogd-meg-jól”-lal látja el: „felhívom a figyelmét arra, hogy a lap szerkesztése során nemcsak annak elkerülésére kell

törekednie, hogy nem-kívánatos cikkek egy-egy számban történő »összefutása« hamis hiedelmet keltsen a szerkesztés koncepcióját illetően, hanem magát ezt a koncepciót – azaz a realista filmművészet támogatását, a filmművészet és a közönség kapcsolata erősítését – kell olyan következetességgel érvényre juttatni, ami szükségképpen kizárja az ilyenfajta egybeeséseket.”

Efféle, már a maga idején, 1980-ban is anakronisztikus – egy lap koncepcióját, a követendő művészeti irányvonalat előíró – ideológiai támadással a *Filmvilágnak* többé nem kellett szembenéznie, annál inkább a politikai publikációs határok megsértésének vádjával.

A másik két igazoló jelentés középpontjában két dokumentumfilm, pontosabban két hozzájuk kapcsolódó, a filmek mondanivalóját elemző, tovább gondoló publikáció áll. Mind a szóban forgó dokumentumfilmek, mind a róluk szóló írások – így vagy úgy – a második világháború traumáját követő össz-európai „nagy csönd” – a társadalmi elfojtás és elhallgatás – évtizedei után kialakuló újfajta *emlékezetkultúrával*, a *kommunikatív emlékezet*¹⁶ gyors térnyerésével és az önigazolás, az önfelmentés, önviktimizáció hazug társadalmi narratíváival szakító 68-as nemzedék fellépésével függenek össze. Az „emlékezet-fordulat” az 1980-as évektől vette kezdetét a második világháborút egyszerre a „legyőzött” és „felszabadított”, a „bűnös” és az „áldozat” ellentmondásos narratíváiban megélt országokban – Nyugat-Európában az

¹⁶ A kulturális emlékezet és a kommunikatív emlékezet megkülönböztetéséről lásd: Jan Assmann: *A kulturális emlékezet. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban*. Atlantisz, 1999. 49-53. l.

NSZK-ban, Kelet-Európában pedig Magyarországon¹⁷. (Elég talán itt példaként az *oral history*-archívumok kiépülésére vagy olyan dokumentumfilmekre utalni, mint Sára Sándor 25 részes *Krónikája*, illetve *Pergőtüze* vagy Claude Lanzmann 1985-ben készült *Soá*-ja). A *kommunikatív emlékezet* a közelmúlt eleven emlékezte, amely nem szilárdult még a kulturális emlékezet alakzatává, nem tárgyasult-intézményesült a szóbeli és írásbeli hagyományokban, könyvekben, múzeumokban, emlékezethelyekben (*lieu de mémoire*), verbális és vizuális adathordozókban, hanem a generációk közötti érintkezésen, a túlélők – tanúk és utódok, áldozatok és tettesek – vallomásán és párbeszédén alapul. Sára Sándor *Krónikája* éppen ennek a – sok évtizedes *társadalmi* hallgatást és hivatalos tabuizálást megtörő – *kommunikatív emlékezetnek* vált nagyszabású, katartikus erejű dokumentumává, első igaz és eleven emlékművévé Magyarországon. Dokumentumfilmes módszere azért hatott elemi erővel a korabeli fiatal nemzedékre, mert a II. magyar hadsereg Don-kanyarban elszenvedett katasztrofális vereségét túlélő egykori szereplők – közlegények, tisztek,

¹⁷ A „mai, nagyjából az 1970-1980-as évek fordulójától erőre kapó emlékezetkultúra alapja – írja K. Horváth Zsolt 2015-ban megjelent könyvében – a második világháború időszakához, s ezen belül is a népiértáshoz, elterjedtebb nevén - bár teológiai tartalma miatt igen vitatható fogalomhoz - a holocausthoz kapcsolódik. Ezt 2015-ben leírni nagyon egyszerűnek tetszik, de ebben a könyvben arra a nagyon hosszú és fájdalmas folyamatra is szeretnék rámutatni, ahogyan létrejöttek a kortárs emlékezet gyakorlatai, rituáléi és fogalmai, melyek eltérnek az első világháborút követő szimbolikus folyamatoktól. 1914-1918 kortárs értelmezése tovább vitte (bár az ismeretlen katona sírjával át is formálta) a 19. századi hőskultuszt, 1945 után viszont a háború áldozatairól beszélünk, de nem ünneplünk hőseket.” (K. Horváth Zsolt: *Az emlékezet betegei*. Kijárat Kiadó, 2015. 10.1.) Lásd még erről: Aleida Assmann: *Rossz közérzet az emlékezetkultúrában*. Múlt és jövő, 2016.; *Transznacionális politika és a holokaust emlékeztörténete* (Szerk.: Szász Anna Lujza, Zombory Máté) Befejezetlen Múlt, 2014.

munkaszolgálatosok – vallomásait nem illesztette semmiféle – sem addigi, sem új – történelmi narratíva keretébe, kizárólag az egymás mellé helyezett vallomás-szólamokban megképződő hús-vér *emberi valóságra* figyelt. Jellemző, hogy ő maga a filmben néma marad, nem kérdezi ki a kamera mögül vagy mellől, csak a kamera előtt beszélőre irányuló koncentrált figyelemben van jelen, ez a figyelem hívja elő a vallomásokat, így teszi kibeszélhetővé mindazt, amiről a film szereplői évtizedeken át hallgattak, nem tudtak vagy féltek beszélni: „én nem vagyok és sose voltam úgynevezett rákérdező vagy pláne felelősségre vonó típusú kérdező, legfeljebb figyelmes hallgató – mondta a film kapcsán egy vele készült *Filmvilág*-interjújában Sára. – Kérdezői magatartásom pofonegyszerű: úgy kellett tennem, mint akit rendkívüli mértékben érdekel mindaz, amit beszélgetőpartnerem – és mindig csakis és éppen ő – elmondhat. És annál is könnyebb volt »úgy tennem« – mert valóban rendkívül érdekelt.”¹⁸ Ez a módszere leginkább valamilyen „nem-dokumentarista” dokumentarizmusnak feleltethető meg, amely a vallomások egymás mellé helyezésével egyetlen kórusban egyesíti a túlélőket és az odaveszetteket. Sára is kiemelte ennek az embersokaságnak a jelentőségét: „számomra a sok ember megnyilatkozása jelentette a többletet; menet közben jöttem rá, hogy ez a sokaság minőségileg is más eredményezhet. Amikor például tizenöten mesélik el, miképpen kell egy megfagyott lovat szakszerűen úgy feldarabolni, hogy az fogyasztható és tápláló legyen – és említhetnék más, ha tetszik, szurreális élményeket is –, szóval akkor az ember rájön,

¹⁸ Zsugán István: *Fekete dobozaink. Beszélgetés Sára Sándorral*. In *Filmvilág*, 1982. 2. szám, 16-18.l.; Elektronikus változat: http://filmvilag.hu/xereses_frame.php?cikk_id=6662

hogy *ami ebből az anyagból előáll, az talán már más minőség, mint a direkt dokumentum.*”¹⁹

Ezzel a vallomások kórusában megképződött emberi valósággal nehéz volt mit kezdenie a hivatalos narratíván örökődő hatalomnak. Ezért nem is a filmet, hanem a filmről egyetemista fiatalokkal – a harmadik nemzedékkal – készített körinterjút kifogásolta („milyen szerkesztői megfontolásból látott napvilágot a *Filmvilág* 1983/3 számában Tóth Pál Péter egyetemistákkal folytatott kerekasztal-beszélgetése, továbbá, hogy milyen szerkesztői megfontolás alapján engedett kinyomtatni a magyar állam és a Szovjetunió viszonyát pejoratív megvilágításba helyező részleteket” – így szól az igazolójelentést kérő filmfőigazgató-helyettes Kőhalmi Ferenc felelősségre vonó kérdése). A főszerkesztői válasz lényegében a kommunikatív emlékezet természetét járja körül: „Amikor Tóth Pál Pétert az ELTE szociológiai tanszékének oktatóját fölkeríttem az egyetemistákkal folytatott kerekasztal-beszélgetés vezetésére, ezt abból a megfontolásból tettem, *hogyan lapunk mintegy dokumentálja az azóta felnőtt nemzedék fejében élő nézeteket*, ezzel is nyomatékosítva meggyőződésünket, hogy a történelem *mégoly ellentmondásosan tragikus kérdéseit sem lehet büntetlenül a szőnyeg alá söpörni, s a teljes igazságon alapuló, felnőttekhez méltó, érett történelmi tudat kialakítása nagy felelősséget ró mindannyiunkra, akik a legcsekélyebbet is tehetünk ezen a téren.*” (Kiemelés – Sz.Á.)

A harmadik igazolójelentés középpontjában is a kész, megmerevedett emlékezetpolitikai konstrukciókat – hivatalos narratívákat – felbomlasztó kommunikatív emlékezet, a nemzedékek közötti dialógus jogosultságának és társadalmi

¹⁹ U.o.

szükségességének megvédése áll a magyar háborús bűnösök 1945-ös népbíróági pereit hagyományos történelmi-oknyomozó módszerrel feldolgozó dokumentumfilm, illetve a film történeti tényeit továbbgondoló Lengyel László-írás kapcsán: „...éppen életkorom, személyes elfogultságaim miatt is szenvedélyesen érdekel a népesség nagyobbik hányadát alkotó, háború után született nemzedék véleménye. Meggyőződésem, hogy számukra valóban csak a jogrend és a törvényesség folytonossága, a katartikus történelmi helyzetek őszinte elemzése teremtheti meg a biztonságérzet és a bizalom légkörét. Úgy vélem, történelmi tapasztalataink feldolgozása életkortól függetlenül is létező társadalmi igény napjainkban, amely találkozik felelős politikai fórumaink törekvéseivel.”

Ennek a harmadik, 1985-ös igazolójelentésnek a főszerkesztő mellett van egy „másodrendű vádlottja” is: az inkriminált írás szerzője, Lengyel László, aki felkérésemre vállalta, hogy e dokumentum tényével megküzdve megírja a maga tanúságtételét – vallomását – az esetről és az igazoló jelentések koráról. Létay Vera 1999-ben, a már idézett jubileumi interjúban így emlékezett vissza az esetre: „Lengyel László cikke miatt – amelyben többek között arról írt, hogy még a Szálasi-per esetében, gyilkosokkal, szörnyetegekkel szemben is jogilag korrekten kellett volna eljárni – visszavonták a Balázs Béla-díjamat. A minisztériumból már levélben értesítettek, hogy díjat kapok, amikor a cikk megjelenése után fölhívtak, mégsem. Aztán újra fölhívtak, mégis lesz díj. Erre kölcsönkértem egy tekintélyes fekete ruhát, mire újabb telefont kaptam: ne menjen az ünnepségre. A következő évben aztán megkaptam a díjat.”²⁰

²⁰ *Időutazás – a Filmvilág 2019-ben. Beszélgetés Létay Verával.* I.m.

Létay Vera egész életében az ovidiusi *bene qui latuit, bene vixit*²¹ életelvéhez tartotta magát. Talán nem tudta, de tette. Nem szeretett előtérben lenni, került minden feltűnést, utálta az interjú-helyzeteket, nem maradt utána sem önéletírás, sem életinterjú, sem napló, föl sem merült benne, hogy efféle élet-és kordokumentumokat, amilyenek az igazoló jelentések, ő maga adjon közre. Az 1999-es interjú kivétel. Tudomásom szerint az egyetlen interjú, amit valaha is adott, akkor is csak azért, mert elkerülhetetlen volt, hogy a *Filmvilág* húszéves jubileumán az alapító-főszerkesztő megszólaljon. Egyedül ebben az interjúban hozta szóba – egy ezt firtató kérdésre válaszolva – a *Filmvilág* rendszerváltás előtti történetét, benne az igazoló jelentések írását is. Nem mintha oka lett volna szégyellni őket. Egyszerűen nem voltak fontosak neki. Már kényszerű megírásuk idején is komolytalannak tartotta a sajtó ellenőrzésének és elszámoltatásának ezt az iskolás módszerét. Kétségtelenül nem tekintette őket írói munkássága részének, főszerkesztői munkásságának azonban éppoly kétségtelenül részét képezik. Mindenesetre megőrizte őket, az utókorra bízva sorsukat.

Bármennyire tisztességesek és mai szemmel is vállalhatók ezek a „védőiratok”, nem az ellenállás hősi diskurzusa jegyében íródtak, elkerülhetetlenül rajtuk van a szabadságnélküliség korszakának pecsétje. Nem véletlen, hogy az elmúlt harminc évben a sok száz, talán sok ezer főszerkesztői igazolójelentésből

²¹ [Crede mihi,] bene qui latuit bene vixit (Ovidius: Tristia 3, 4, 25). Ki jól rejtekezik, jól él (vagy: ki jól rejtőzködött, jó életet élt).

egy sem vált publikussá, jóllehet a pártállami sajtóirányítás fontos és jellemző tartozékát képezik²². A rajtakapott „gondolatbűnöző” vagy a mentségét kereső ártatlan kis „nyilasmisi” szerepe, amelybe ebben a felállásban az igazoló jelentés szerzője kényszerült, nem éppen hősi szerep. Akkor sem, ha valaki olyan fölényesen, tartózkodóan, méltóságteljesen alakította, mint Létay Vera, elsősorban a lapot, a szerkesztőséget, az inkriminált írások szerzőit, és nem magát védve. A hősi szerep alkatilag volt idegen tőle, de különösen viszolygott az „utólagos ellenállók” hősi pózokban tetszelségétől a rendszerváltás után. Túl sok rendszerváltást élt

²² Csupán a főszerkesztői értekezletnek van némi nyoma a visszaemlékezésekben és az újabb kutatásokban. Lásd: Vörös László: *Szigorúan ellenőrzött mondatok*. Szeged, Tiszatáj Könyvek, 2004. De a főszerkesztői értekezlet dokumentumai (a gyorsírási jegyzőkönyvek) ugyancsak nem jelentek meg sehol (a visszaemlékezések ezeket nem pótolják). Lásd erről bővebben: Takács Róbert: *Beavatás, utasítás és számonkérés*. (Takács Róbert: *Beavatás, utasítás és számonkérés*. In 2000, 2011. 3. szám. Elektronikus változat: <http://ketezer.hu/2011/03/beavatas-utasitas-es-szamonkeres/> (Utolsó letöltés: 2021. 06. 11.) Lásd továbbá Margócsy István Vörös László könyvéről írt kritikáját, amelyben rámutat a leglényegesebb dilemmára: „e könyv legnagyobb részében minden úgy van beállítva és rögzítve, mintha a »hatalom« és a főszerkesztők között semmi átjárás nem lett volna, s a derék főszerkesztők egyebet sem csináltak volna, mint meghallgatták, majd pedig kijátszották volna az erőszakos és akarnok hatalom irracionális, bár nem teljesíthetetlen, csak éppen sokszor érthetetlen kívánalmait. Holott ha nem mint volt főszerkesztő emlékezik valaki e korszakra, akkor az fog eszébe jutni, hogy *kívülről nézve nemigen látszott ám a magas hatalom és a főszerkesztők többsége között a különbség* – hisz a Kádár-Aczél-korszak kultúrpolitikája épp azért tudott tulajdonképpen sikeres kompromisszumos konszolidációt teremteni, mert nem kevés kultúrember tudta és merte vállalni a „főszerkesztői” közvetítés terhét és előnyeit, kétségtelen problémáit és nem csekély kiváltságait (mind anyagi, mind információs vonatkozásban, mind a gyümölcsözően működtethető kapcsolatok terén), s a hatalmi követelések továbbítása vagy teljesítése az esetek nagy többségében a szereplők számára már egyáltalán nem tűnt képviselhetetlennek vagy abszurdnak. *E könyv legnagyobb hiánya az: nem derül ki belőle, milyenek voltak a főszerkesztők, mit csináltak azon kívül, hogy meghallgatták a direktívákat.*” (Margócsy István: *A közelmúlt „idézése*”. In *Élet és Irodalom*, 2004. július 23. (XLVIII.évfolyam, 30. szám – Kiemelés – Sz.Á.)

meg, túl sok önárulást és önhazugságot látott és tapasztalt ahhoz, hogy meg tudja különböztetni a póztalan igazi hősöket a pózoló hamisaktól. Az 1999-es interjúbán arra a kérdésre válaszolva, „hogyan jöttek ki a hatalommal?”, ezt mondja: „Sok konfliktusunk volt, gyakran táncoltunk pengeélen. Többször megintettek minket, s igazoló jelentéseket kértek tőlünk. *De azért nem szeretném mártírnak feltüntetni magunkat.* Igyekeztünk azt írni, amit gondoltunk, de próbáltunk furfangosan fogalmazni, játszani a szavakkal, úgy kormányozni hajót, hogy minél közelebb menjünk a zátonyokhoz, s végül mégis sikerüljön két milliméterre elsiklani mellettük.”²³

Igazoló jelentései híven tükrözik e szavait. Nem tudjuk, más kulturális folyóiratok főszerkesztőinek korabeli igazoló jelentései mit tartalmaznak. Azt sem tudjuk, mi maradt meg a néhai szerkesztőségek archívumaiból (1989 után még a gazdátlaná vált könyvkiadói irattárakat is széthordták az egykori jelentéseik miatt feszengő lektorok²⁴), igazoló

²³ *Időutazás – a Filmvilág 2019-ben. Beszélgetés Létay Verával.* I.m.

²⁴ Egy másik fontos és árulkodó műfaj, amely jelentősen hozzájárulhatna a korszak kultúrpolitikájának rekonstruálásához, a könyvkiadói *lektori jelentéseké* (belső és a külső lektoroké egyaránt). Félő azonban, hogy ezekből nem sok maradt, annyi bizonyosan, amennyi a szerzőkhöz került (ékes példája ennek a Kertész Imre *Sorstalanság* című regényéről írott korabeli Magvetős lektori jelentés, amelyet *Kudarac* című regényében fikcionalizált formában hozott nyilvánosságra nem sokkal később). Nem tudom, mi történt a rendszerváltással sajnálatos módon megszűnt Szépirodalmi Könyvkiadó archívumával, de azt tudom, hogy az akkor szintén a megszűnés határán táncoló Magvető Könyvkiadó lektorai hogyan hordták haza egykori lektori jelentéseiket az irattárból: szabad préda volt, mint annyi minden akkoriban. Hol van a többi könyvkiadó irattára? Hol a Művelődési Minisztériumé? Maradt-e ebből a hatalmas iratanyagból valami egyáltalán, és ha igen, hol van? A Történeti Levéltár anyagában? Nem állítom, hogy mindez nincs sehol vagy szőrén-szálán eltűnt, a rendszerváltás időszakában hazahordták, netán megsemmisítették az érintettek, főszerkesztők és kiadói lektorok, de azt állítom, hogy a korszak kultúrpolitikájának kutatásában az igazoló jelentések, lektori jelentések hatalmas tömege mindezidáig afféle terra incognitá-t képezett. Ezért is szántam rá magamat nem-szakemberként arra, hogy – ha már Létay Vera általam örökölt kéziratot hagyatékában megmaradt e három korabeli igazolójelentés –, közreadjam őket és felhívjam a figyelmet az

jelentések legjobb esetben a néhai főszerkesztők és szerkesztők magánarchívumaiban maradhattak meg felfedezésre és közreadásra váró kortörténeti kuriózumokként. Nem tudom, megvannak-e például a régi *Kortárs*, az *Új Írás*, a *Tiszatáj*, a *Forrás*, a *Jelenkor*, az *Alföld*, az *Új Forrás*, a Bíró Yvette-féle *Filmkultúra* korabeli archívumai, bennük az 1960-70-80-as évek főszerkesztői igazoló jelentéseivel. Csak a régi *Mozgó Világ* archívumának lelőhelyét ismerem: leváltott szerkesztői mentették meg, és ez idő szerint Reményi József Tamás, a lap főszerkesztőhelyettese (a *Mozgó Világ* szétverése után a *Filmvilág* szerkesztőségének is oszlopos tagja) őrzi.

Az igazoló jelentés mint a *magyarázkodás és mentegetődés* műfaja – megalázó műfaj. *Qui s'excuse – s'accuse*. Aki mentegetőzik, önmagát vádolja. Az évtizedek óta folyó levéltári-archívumi kutatások mindeddig egyáltalán nem terjedtek ki az igazoló jelentésekre, amelyekből pedig sok száz születhetett, s még ha nagyrészüknél azóta nyoma veszett is, vagy főszerkesztői hagyatékokban lappang, feltehetően a minisztériumi, a megyei tanácsi apparátus, a KISZ, a Pártközpont levéltárba került anyagában meg kell lenniük. Érthető, ha a rendszerváltás utáni években a „könyörtelen leleplező” népszerű szerepében nyilvánosság elé lépő kutatók a Történeti Levéltár „háromperhármas” – nagyrészt kutathatóvá vált – iratanyagában keresték izgatottan a kincset, ami nincs (vagy abban a pillanatban, hogy csillogó aranyként felmutatják, szürke hamuvá változik át), ahelyett, hogy a rendszer hivatalos

államszocialista korszak kultúrpolitikai irányításának e fontos és unikálisan magyar tüneményére.

iratainak – például az igazoló jelentéseknek – a fűrészporában²⁵ kutakodtak volna, alapos, de különösebb médiafigyelmet aligha keltő szakmai tanulmányokban tárva fel az államszocialista kultúráirányítási rendszer mindennapi működését. Akármilyen titkokat tartogatnak is a mágnesszalagok, akármilyen titkosított iratállomány válik is a jövőben kutathatóvá, az elmúlt évtizedek hozzáférhetővé vált irdatlan mennyiségű leleplező irodalma kiölte a várakozás feszültségét a közvéleményből, legalábbis nehéz elképzelni, milyen leleplezés okozhatna még megrázkódtatást, meglepetést, kétes értékű örömet egy olyan nyilvánosságban, amelynek üzemanyagává vált mindenek és mindenkinek minden lehetséges felületen egyfolytában zajló leleplezése. Úgy látszik, lassan rá lehet térni az államszocialista bürokrácia csak folyóméterekben mérhető, csüggesztően szürke, unalmas iratanyagának rendszeres kutatására, amely aligha fogja lázba hozni a közvéleményt²⁶, de amely nélkül az 1956 után *magyarrá gyűrt, taposott, szenvedett* szovjet típusú államszocializmus mentalitás- és társadalomtörténete megírhatatlan.

²⁵ Természetesen a „háromperhármas” iratállomány is azonnal fűrészporrá válik, mielőtt nem a – mindig egyes személyekre irányuló – morális és/vagy piaci leleplezés szándékával, hanem az egész rendszer működési módját feltáró történeti elemzés és megismerés „unalmas”, bár nem kevésbé morális céljából kutatják, mint azt Szőnyei Tamás tette *Titkos írás – Állambiztonsági szolgálat és irodalmi élet 1956–1990* című alapművében (Noran Kiadó, 2012.).

²⁶ Nem meglepő, hogy az első és mindezidáig egyetlen minisztériumi iratokból összeállított válogatást sem fogadta izgatott érdeklődés, pedig a rendszerváltás kezdetén jelent meg Tóth Gyula jóvoltából, aki a Kiadói Főigazgatóság egykori munkatársaként magánarchívumába csempészte ki „hősiesen” az iratok egy részét. *Írók pórázon. A Kiadói Főigazgatóság irataiból. 1961-1970.* (Szerk.: Tóth Gyula, Veres András);

A Filmvilág főszerkesztője (Létay Vera), szerkesztője (Reményi József Tamás) és főszerkesztő-helyettese (Zalán Vince) egy hajókiránduláson 1986-ban.

Igazoló jelentések

Filmvilág 1980-1985

I

(1)

Budapest, 1980. december, 4.

Tóth Dezső

Miniszterhelyettes elvtárs

Művelődési Minisztérium Budapest

Igazoló jelentés

Hivatkozással Tóth Dezső elvtárrsal történt személyes megbeszélésünkre, amelynek során a miniszterhelyettes elvtárs rosszallását fejezte ki a Filmvilág 1980/12 számának néhány cikkével kapcsolatban, a következőket kívánom megjegyezni:

1. A Miniszterhelyettes elvtárs helytelenítette, hogy Bódy Gábor Psyché című filmjével szokatlanul nagy terjedelemben, s jelentőségét eképpen túlértékelve foglalkozott a Filmvilág.

Az újjáalakult Filmvilágnak szerkesztési gyakorlata, hogy a közvéleményben feltehetően széleskörű vitákat keltő műveknek a szokásosnál bővebb teret szentel, megszólaltatva ellentétes véleményeket is. Így történt ez például Jancsó Miklós Magyar rapszódia és Huszárik Zoltán Csontváry című filmjének esetében is. Ezt a célt próbálja szolgálni „Pro és kontra” rovatunk, amelynek profilját még mi sem tartjuk végleg

kialakulnak. Mindenesetre igyekszünk itt a cikkeket úgy csoportosítani, hogy a különböző vélemények ellenére az összbemutató nagy vonalakban a szerkesztőség álláspontját tükrözze.

Bódy Gábor *Psychéje* az 1980-as év sajátos filmeseménye, amelyet nagy hírverés előzött meg (főként Weöres Sándor irodalmi művének köszönhetően), s amely már csak a hatalmas anyagi ráfordítást illetően is, a jelenlegi magyar filmgyártás nagyszabású vállalkozásának ígérkezett. Szerkesztőségünk a leközölt három cikkel e fokozott érdeklődésnek kívánt megfelelni.

Ugyanakkor szeretném felhívni a figyelmet, hogy mind Almási Miklós, mind Szigethy Gábor kritikája erős fenntartásokkal, mi több, Szigethy esetében kifejezett elutasítással fogadta Bódy jelentős tehetségre valló, ám vitatható filmjét, s csupán Császár István jegyzete fogta pártját a *Psyché*nek. Almási Miklós bírálata higgadt szintézist teremtett a szélsőséges vélemények között, ezért közöltük a lapban vezető helyen.

2. A Miniszterhelyettes elvtárs kifogásolta, hogy Kelecsényi László *Bűntudatunk természete* című írása, amely a Latinovits-szindrómát elemzi, feleslegesen kavarja fel ismét a Latinovits Zoltán halála által kiváltott érzelmeket.

Szerkesztőségünk úgy vélte, hogy hasznos szolgálatot tesz, amikor segít őszintén és elemző módon szembenézni az objektíve létező mítoszokkal, megpróbál leásni azok gyökeréig, s a mítosz kisajátítóival és hamis értelmezőivel szemben igyekszik helyes irányba orientálni a közvéleményt. A cikk egyébként folytatása Kelecsényi László *Nosztalgiánk természete* című írásának (*Filmvilág* 1980/4 szám), amely a

Karády-mítosz társadalmi-tudati hátterét próbálja megvilágítani.

Úgy gondoltuk, hogy az embereket ténylegesen foglalkoztató kérdésekről érdemes felnőtt módra, nyíltan beszélni, még az úgynevezett kényes témák esetében is, megfosztva ezáltal azokat a „kényesség” kétes vonzerejétől. Ebben a törekvésünkben bátorítást véltünk kiolvasni Pártunk központi irányvonalából, amely minden területen őszintén és nyíltan néz szembe a valóság tényeivel.

Lehet, hogy a Latinovits-cikkbe egy-két fogalmazásbeli pontatlanság is belecsúszott, az írás közlése azonban – szándékunk szerint – a hamis gőzök és ködök eloszlatásának konstruktív célját szolgálta.

5. A Miniszterhelyettes elvtárs nehezményezte az Őrültek-e az örült nők? című cikk közlését is, amely a hasonneműek szerelmével foglalkozott a filmvásznon. (Az írás szerzője: Fáber András.) Szeretném hangsúlyozni, hogy a cikk szinte kivétel nélkül (ilyen kivétel Jancsó Miklós Magánbűnök, közerkölcsök című műve, amellyel annak idején a Népszabadság csaknem kolumnás cikkben foglalkozott) Magyarországon hivatalos forgalmazásban bemutatott filmekre hivatkozik, elsősorban olyan nagy művészek, mint Visconti, Pasolini, Fellini alkotásaira. Az örült nők ketrece pedig az 1980-as év egyik legnagyobb közönségsikere volt hazánkban. Minthogy a homoszexualitás évezredes témája a művészetnek, magától értetődőnek, sőt hasznosnak véltük, hogy nyíltan - szóljunk olyan témáról, amelyet az évezredes valláserkölcsei prüdéria, s a magyar keresztény kurzus gyakorlata tabunak nyilvánított. Szeretnék arra emlékeztetni, hogy ezzel a törekvésünkkel korántsem állunk egyedül szellemi közéletünkben, az újságokban, a megjelent könyvekben ennél

borsosabb témákról is írnak, s ezek ma már nem keltenek közfelfűnést. A vitatott cikk nem propagálja a homoszexualitást, csupán árnyaltan és értően beszél egy olyan kérdésről, amelyről az emberek úgyis beszélnek. Legalábbis a bemutatott filmek kapcsán.

Egyébként egy-egy ilyen „érdekes” cikk közlésére azért is vállalkozunk, mert más irányú feladatunk a lap-remittenda csökkentése (ennek érdekében széleskörű megbeszélést kezdeményeztünk postai hírlapterjesztőkkel és hírlapárusokkal is), s nem szeretnénk ha a folyóirat-árak növekedésével jelentősen szűkülne olvasótáborunk.

Az elmondottak ellenére el kell ismernem, hogy a Psyché-kritikák (a film jellegéből következő), a Latinovits-cikk és a filmművészetben ábrázolt homoszexualitásról közölt írás együttes hatásában az extremitás felé sodorta a Filmvilág 1980/12. számát. Szeretném azonban hangsúlyozni: ez semmiféle tendenciát, szerkesztési koncepciót nem fejez ki, ez a tény a körülmények sajnálatos összejárásából adódott. Nem mentségül, csupán magyarázatként mondom el, hogy a Filmvilág csaknem két és félhónapos szerkesztési-nyomdai átfutással készül, s egy olyan jellegű lapnál, ahol a munka természete megköveteli, hogy lépést tartsunk a havi filmbemutatókkal, a tervezett műsor legkisebb változása is felborítja egy-egy lapszám szerkezeti koncepcióját, s az indokolatlanul hosszú átfutási idő állandó artistamutatványokra kényszeríti szerkesztőségünket. Egy ilyen balszerencsés, hirtelen, átcsoportosítás következtében került az eredeti tervtől eltérően, ugyanabba a számba a Bűntudatunk természete és az Őrültek-e az őrült nők? című cikk. A politikai események gyors változása következtében gyakran megváltozott akusztikai közegben jelennek meg a politikai jellegű írások is az

elfogadhatatlanul hosszú átfutási idő miatt, s féltő, hogy ezek bizonyos esetekben szándékuktól eltérő értelmezést nyerhetnek.

Kérem a fentiek szíves figyelembevételét.

Elvtársi üdvözlettel:

/Létay Vera /

(2)

MŰVELŐDÉSI MINISZTERIUM
MINISZTERHELYETTES

Létay Vera elvtársnőnek,

a FILMVILÁG főszerkesztője
Budapest

Kedves Létay Elvtársnő!

1980. december 24-én kelt, nem kielégítő igazolójelentésével kapcsolatban felhívom a figyelmét arra, hogy a lap szerkesztése során nemcsak annak elkerülésére kell törekednie, hogy nem-kívánatos cikkek egy-egy számban történő „összefutása” hamis hiedelmet keltsen a szerkesztés koncepcióját illetően, hanem magát ezt a koncepciót – azaz a realista filmművészet támogatását, a filmművészet és a közönség kapcsolata erősítését – kell olyan következetességgel érvényre juttatni, ami szükségképpen kizárja az ilyenfajta egybeeséseket.

Budapest, 1981. január 20.

Elvtársi üdvözlettel:

/Tóth Dezső/

II

(1)

MŰVELŐDÉSI MINISZTERIUM

Postacím: 1884 Budapest, Pf. 1.

Telefon: 118-600, 125-090 - Telex: 22-5935

Ügyiratszám: 35.217/83

Filmvilág Szerkesztősége

Létay Vera főszerkesztő elvtársnő

Budapest

Kedves Létay Elvtársnő!

Az 1983. március 18-án Szabó B. István főigazgató elvtárral folytatott telefonbeszélgetésére hivatkozva tényszerű, írásos tájékoztatást kérek 1983. március 24-re arról, hogy Sára Sándor: Pergőtűz c. filmje kapcsán milyen szerkesztői megfontolásból látott napvilágot a Filmvilág 1983/3 számában Tóth Pál Péter egyetemistákkal folytatott kerekasztal-beszélgetése, továbbá, hogy milyen szerkesztői megfontolás alapján engedett kinyomtatni a magyar állam és a Szovjetunió viszonyát pejoratív megvilágításba helyező részleteket.

Budapest, 1983.március 22.

/Kóhalmi Ferenc /

Filmfőigazgató-helyettes

(2)

Budapest, 1983. március, 24.

MŰVELŐDÉSI MINISZTERIUM

Filmfőigazgatósága

Kőhalmi Ferenc

főigazgató-helyettes elvtárs

Budapest

Kedves Kőhalmi elvtárs!

Az 1983. március 18-án Szabó B. István főigazgató elvtárssal folytatott telefonbeszélgetésre hivatkozva tényszerű, írásbeli tájékoztatást kért arról, hogy Sára Sándor: Pergőtűz című filmje kapcsán

1./ Milyen szerkesztői megfontolásból látott napvilágot a Filmvilág 1983/3 számában Tóth Péter Pál egyetemistákkal folytatott kerekasztalbeszélgetése;

2./ Milyen szerkesztői megfontolás alapján engedtem kinyomtatni „a magyar állam és a Szovjetunió viszonyát pejoratív megvilágításba helyező részleteket”.

Kérdéseire a következőekben adom meg a választ.

1./ Az átalakult Filmvilág mindig is arra törekedett és jelenleg is arra törekszik, hogy a magyar filmművészet alkotásait ne pusztán elszigetelt esztétikai produktumokként vizsgálja, hanem szembesítse a magyar valósággal, és ha erre a tárgyalt filmek tartalmuknál fogva módot adnak, szociológiai megközelítéssel is elemzés alá vegye, s a műbíráló szűk

szakmai köréből kilépve tágabb perspektívák közé helyezze azokat.

Úgy ítélem, hogy Sára Sándor Pergőtűz című filmje alkalmas erre a szerepre.

Mint valamennyien tudjuk, a 2. magyar hadsereg pusztulásának körülményeivel, Magyarország második világháborús szereplésének eme tragikus epizódjával a történelemtudományok évtizedekig alig foglalkoztak, a szemtanúk elmenőben vannak, az azóta született és felnőtt fiatalok történelmi tudatában „nagyon homályos, érthetetlen, sztereotípiákon alapuló kép állt össze” ezzel kapcsolatban, ahogy a beszélgetésben résztvevő egyik egyetemista is mondta. Amikor Tóth Pál Pétert az ELTE szociológiai tanszékének oktatóját fölkerítettem az egyetemistákkal folytatott kerekasztal-beszélgetés vezetésére, ezt abból a megfontolásból tettem, hogy lapunk mintegy dokumentálja az azóta felnőtt nemzedék fejében élő nézeteket, ezzel is nyomatékosítva meggyőződésünket, hogy a történelem mégoly ellentmondásosan tragikus kérdéseit sem lehet büntetlenül a szőnyeg alá söpörni, s a teljes igazságon alapuló, felnőttekhez méltó, érett történelmi tudat kialakítása nagy felelősséget ró mindannyiunkra, akik a legcsekélyebbet is tehetünk ezen a téren.

2./ A cikk egészének gondolatmenetét követve, nem hiszem, hogy a közöltek a magyar állam és a Szovjetunió viszonyát pejoratív megvilágításba helyeznék. A cikk egyértelműen mutat rá, hogy a magyar hadseregnek semmi keresnivalója nem volt a Donnál, s a Szovjetunió igazságos háborút folytatott a betolakodók ellen.

A telefonbeszélgetésben kifogásolt részletek: „Gyekinczki: Nagyon nagy kérdés az, hogy hogyan lehet biztosítani az azonosulást azzal a rendszerrel, amely deklarálta

a legnagyobb barátjának a Szovjetuniót tartja, azt a Szovjetuniót, ahol 40 évvel ezelőtt a legtöbb magyar meghalt”. És lejjebb: „Emlékszem egy híradófilmre, amely már 45-ben készült, amikor a Gellérthegyen a frontról hazatérő magyar katonák koszorúzták a szovjet hősök sírját. Én ezt egy olyan abszurd szituációnak, egy annyira fonák helyzetnek fogom föl, hogy ez egyszerűen elképesztő.”

Szeretnék emlékeztetni arra, hogy ezek a mondatok arra a kérdésre adott válasz részleteit jelentik, amely kérdés így szólt:

„Mit tudunk azokról, arról a több százezer családról, amely a háború következtében csonka maradt? A válaszoló azt próbálta érzékeltetni, hogy a csonkán maradt családok a korábbi politikai félrevezettség és az őket ért fájdalom hatására érzékenyek voltak, s erről az érzékenységről az akkori politikai vezetés nem vett tudomást.

A válaszoló egyetemista természetesen nem a szovjet hősök áldozatát vonja kétségbe.

Ugyanakkor sajnos el kell ismernem, mint ahogy azt Szabó B. István filmfőigazgató elvtárssal folytatott telefonbeszélgetésben is megtettem, hogy a fölrott mondatok valóban ügyetlenül és árnyalatlanul vannak megfogalmazva, ezért félreértésre is alkalmat adhatnak. Ezt magam is szerkesztői hibának tartom.

Elvtársi üdvözlettel:

/Létay Vera/

főszerkesztő

III

(1)

Filmvilág szerkesztősége Budapest, 1985. III. 21.

Budapest

Országház u.20.

1014

Kőhalmi Ferenc

filmfőigazgató elvtársnak

Kulturális Minisztérium

Budapest

Igazoló jelentés

A Filmvilág 85/3. számában „Lezárult-e a per?” címmel Lengyel László tollából megjelent „A magyar nép nevében” című, Róna Péter rendezte, a háborús bűnösök peréről szóló dokumentumfilmmel foglalkozó cikkel kapcsolatban a következőket szeretném elmondani.

1. Az írás olyan jeleneteket elemez, olyan szövegrészekhez fűz reflexiókat, amelyek nem szerepelnek a film végleges változatában. A valóban kínos körülmény azzal magyarázható, hogy a Filmvilág több mint két hónapos nyomdai és szerkesztési átfutással készül, s ez a hátrány az aktualitásokkal, a havi mozibemutatókkal lépést tartani kívánó folyóirat esetében a munkát reménytelenül nehézé teszi (energiáink nagy részét a

technikai körülményekkel folytatott harc, az idegölő szervezés köti le), s a szerkesztést nem egyszer – miként most is – a házárdjáték veszélyeinek teszi ki. Hogy a filmeket levetítsük, a felkért szerzőknek legyen idejük felkészülni, anyagot gyűjteni, kritikájukat megírni, nekünk a lapot megszerkeszteni, a nyomdának kinyomtatni, ehhez időre van szükség, közben esetleg változik a film, felcserélődnek a bemutatók. Ha pedig nem sikerül a filmet korán levetíteni, az történik, ami az ugyanebben a lapszámban megjelent, Szabó István „Redl ezredes” című filmjéről írott kritikámmal, amelyet akkor adtunk nyomdába, amikor még egyetlen kritikát sem közöltek a lapok a műről, és akkor jelenik meg, amikor a bemutató már rég elveszítette aktualitását, és a kritikák minden csontot „lerágtak”.

Róna Péter rendező kérésünkre segítőkészen, minden bizonnyal jóhiszeműen, levetítette “A magyar nép nevében” akkori változatát, – alkalmilag felkért kritikuskunk csak erről a látott filmről írhatott.

2. Lengyel László cikkének tartalmáról.

A Filmvilág olvasótáborát elsősorban fiatalok alkotják. A szerkesztés tudatos törekvése, hogy ehhez a korosztályhoz szóljon, s ennek megfelelően igyekezőnk az aggasztóan beszűkült középkorú kritikuskárda körét fiatalokkal kiszélesíteni. A kísérlet hol jobban, hol kevésbé sikerül.

A háborús bűnösök peréről szóló film kritikájának megírására szándékosan nem az ismert történészek egyikét kértük fel. Inkább az izgatott bennünket, hogyan látja ezt a kérdést a fiatal nemzedék egy tagja, akinek számára ezek az események a születése előtti könyv-történelem lapjait alkotják. Feltételezni, hogy a tettek elkövetőinek bűnösségét, az ítélet

végző igazságosságát a cikkíró kétségbe vonja, nyilvánvaló abszurditás, ugyanakkor kikerülhetetlennek látszik, hogy egy mai fiatalember a történelmi tanulságokat saját élete felé meghosszabbítsa, a jogrend és a törvényesség egységes erkölcsi igényét hangsúlyozza, „a józan megfontolás, az igényes elemzés, az évekre világító párbeszéd” fontosságára figyelmeztessen, s arra ösztökéljen, hogy „újrarendeljük a nemzeti megtévelyedések lehetőségét, egy lassú, láthatatlan elemekből épülő, erkölcsi torzulás társadalmi felelősségét”. Magam, sajnos ahhoz a generációhoz tartozom, amely személyes tapasztalatokat szerezhetett a korszak mibenlétéről: kilencévesen, a gettóból szabadulva láttam a cikkben említett Oktogon-téri akasztottakat, mellettem anyám, karjában a pince földjén szült csecsemőjével, aki hazatérésünk után nemsokára éhen halt, apám és három testvére, nagyszüleim, anyám családja Auschwitzban pusztult el, stb., stb. Mindezt nem a melodramatikus hatáskeltés szándékával mondom el, csupán azért, hogy rávilágítsak: éppen életkorom, személyes elfogultságaim miatt is szenvedélyesen érdekel a népesség nagyobbik hányadát alkotó, háború után született nemzedék véleménye. Meggyőződésem, hogy számukra valóban csak a jogrend és a törvényesség folytonossága, a katartikus történelmi helyzetek őszinte elemzése teremtheti meg a biztonságérzet és a bizalom légkörét. Úgy vélem, történelmi tapasztalataink feldolgozása életkortól függetlenül is létező társadalmi igény napjainkban, amely találkozik felelős politikai fórumaink törekvéseivel.

Mellesleg szeretném felhívni a figyelmet, hogy Lengyel László „Lezárult-e a per?” című – a nemzedéki hiátusnak talán erősebben hangot adó – cikke része egy több anyagból komponált összeállításnak, amely csak együtt olvasva nyeri el a

szándékolt politikai hangsúlyokat. A „Börtönbeszélgetések – Háborús bűnösök önmagukról” Lengyel László L.L. jelzéssel közölt bevezetőjével azt hiszem félreérthetetlenül mutatja a tömeggyilkosságokba torkolló, eszeveszett felelőtlenség, a klinikai értelemben is örültek kezébe került országvezetés bűnös képtelenségét.

Amennyiben nem ez a mondanivaló olvasható ki cikk-összeállításunkból, el kell ismernem, rosszul mértem fel a kinyomtatott szöveg hatását.

Tisztelettel:

Létay Vera
a Filmvilág főszerkesztője

(2)

MŰVELŐDÉSI MINISZTERIUM Filmfőigazgatóság
Létay Verának, a FILMVILÁG főszerkesztője
B u d a p e s t

Kedves Létay Vera!

Igazoló jelentését a Filmvilágban megjelent „A magyar nép nevében” című, Róna Péter rendezte filmmel kapcsolatos cikk-összeállításról megkaptam.

Megjegyzéseit, amelyek a lap átfutási idejéből fakadó nehézségeit érintik, továbbá az összeállítás második részének az első rész hiányait és szemléleti hibáit ellensúlyozó voltát, valamint az idősebb korosztály eltérő felfogását a fiatalok szerzőjétől, a valósággal egybeesőnek érzem magam is.

De mindez nem menti Önt fel a létrejött hiba miatti szerkesztői felelősségtől. Egy fiatal szerző megteheti, hogy cikke egészét uralják a számára újdonságot jelentő kényes motívumok. De a főszerkesztő nem engedheti meg magának, hogy a háború utáni időszak egyik legdrámaibb pillanatában, amikor a magyar politikai vezetés a lehető leggyorsabban kívánta magát elhatárolni a fasizmus bűneitől, ne ez a mozzanat legyen a témával, a 40. évfordulón foglalkozó cikk középpontjában.

Felelősnek tartom azért is, hogy a szerkesztőség munkatársaival, egy ilyen, témája és megjelenésének időpontja miatt politikai szempontból exponált cikk esetében nem ellenőriztette, hogy a cikk a végleges és elfogadott filmet idézi-e pontosan.

Ezek miatt a hibák miatt figyelmeztetem és intézkedni fogok, hogy prémiumát csökkentsék. Sajnálom, hogy szerkesztői munkájába ilyen hiba csúszott. Szükséges, hogy nagyobb figyelmet fordítson az ilyen típusú hibák elhárítására.

Budapest, 1985. március 22.

/Kőhalmi Ferenc/

filmfőigazgató

A Filmvilág 25 éves jubileumának kiállításáról

Lajta Gábor festőművész, a Filmvilág egykori képszerkesztője a 25 éves jubileumi kiállításon (háttérben a vitrinben Jancsó Miklósnak a Csillagosok és katonák forgatásán viselt rendezői sapkája látható).